

Janusz Tarasiuk

**500 LAT
TERESPOLA**

Janusz Tarasiuk

500 LAT TERESPOLA

Biała Podlaska – Terespol 2002

Wydawca: Ośrodek Wschodni – Katolickie Stowarzyszenie
„Civitas Christiana” w Białej Podlaskiej
Na zlecenie Stowarzyszenia Rozwoju Gminy Miejskiej
Terespol

Redaktor wydania: Szczepan Kalinowski

Korekta: Bożena Biegajło

Zdjęcia: A. Rymaszewski oraz zbiory archiwalne
Biblioteki Miejskiej w Białej Podlaskiej

Mapy: Teresa Tarasiuk i Tadeusz Jawtoszuk

Skład: Agencja Wydawnicza „Pro Media”
21-560 Międzyrzec Podl. ul. Klonowa 6, tel. (083) 371-67-77

Druk: Zakład Usług Poligraficznych „Intergraf”
21-560 Międzyrzec Podl. ul. Warszawska 33,
tel. (083) 3717537

ISBN: 83-904298-7-X

Miejska Biblioteka Publiczna
Biała Podlaska

Przedmowa do wydania drugiego

„500 lat Terespol” jest rozszerzoną wersją wydanej w roku 1997 publikacji „Terespol w 300-lecie nadania praw miejskich”. Pierwsza publikacja o Terespolu składała się ze 107 zapisów dotyczących różnych okresów dziejów Błotkowa i Terespolu. W obecnej wersji poprawiono lub wprowadzono 25 nowych zapisów dotyczących części historycznej oraz doprowadzono kalendarium Terespolu do roku 2002.

Książka, niezależnie od jej wartości merytorycznej, miała kilka błędów drukarskich, które w obecnym wydaniu zostały poprawione. Zawierała też błędy dotyczące faktów. Między innymi, opierając się na informacjach zaczerpniętych od B. Górnego, podałem błędną datę zamknięcia kościoła w Terespolu w końcowej dekadzie XIX wieku i niewłaściwie zinterpretowałem okres prześladowań unitów i katolików. Był on w rzeczywistości krótszy.

Najwięcej zmian dotyczy właśnie dziejów kościoła w Terespolu. Dzięki dotarciu do materiałów archiwalnych ze zbiorów Branickich w Suchej oraz niepublikowanej dotąd pracy ks. Romana Soszyńskiego o dziejach parafii terespolskiej – mogłem wprowadzić do książki wiele nowych zapisów.

Podobnie jak w poprzednim wydaniu, w obecnym także zrezygnowałem z wprowadzenia do książki przypisów. Korzystałem z bardzo wielu źródeł i wprowadzenie do książki przypisów o pochodzeniu informacji nadmiernie by ją rozbudowało. Opracowanie ma charakter zdecydowanie popularny, hasłowy – a nie naukowy.

Wprowadziłem natomiast dość obszerną bibliografię podstawowych prac o Terespolu, z których sam korzystałem i które mogą się okazać bardzo przydatne dla kolejnych badaczy regionu.

Wprowadziłem też krótkie opracowanie „Terespol 2002”. Ma ono charakter promocyjny i zawiera wszystkie podstawowe dane o dzisiejszym Terespolu dla ludzi z zewnątrz – przedsiębiorców, inwestorów, turystów. Region ten może się okazać wkrótce bardzo interesujący właśnie dla tej grupy ludzi.

Uzasadniona wydaje mi się również zmiana tytułu na „500 lat Terespola”. Poprzednie wydanie zostało specjalnie zamówione na uroczystości obchodów 300-lecia nadania praw miejskich dla Terespola i miało charakter okolicznościowy. W rzeczywistości osadnictwo na ziemiach zajmowanych dzisiaj przez miasto Terespol liczy już 500 lat historii.

Na zakończenie chcę podziękować burmistrzowi miasta panu Zbigniewowi Banachowi za inicjatywę wznowienia tej książki oraz pani Helenie Łapińskiej, prezesowi Stowarzyszenia Rozwoju Gminy Miejskiej Terespol, za sfinansowanie jej z funduszy promocyjnych. Chciałbym też szczególnie gorąco podziękować panu Szczepanowi Kalinowskiemu, dyrektorowi Ośrodka Wschodniego Katolickiego Stowarzyszenia „Civitas Christiana” w Białej Podlaskiej, wydawcy i znakomitemu znawcy regionu, za pomoc w przygotowaniu do druku i redakcji książki.

Autor

WSTĘP

W roku 1997 przypadła okrągła rocznica 300-lecia nadania praw miejskich dla Terespola, 300-lecia zmiany nazwy miejscowości z Błotkowa na Terespol oraz 300-lecia założenia parafii rzymskokatolickiej w Terespole. Historia Terespola jest jednak znacznie wcześniejsza. Gdy w roku 1697 Józef Bogusław Słuska, kasztelan wileński i hetman polny litewski – właściciel licznych posiadłości ziemskich w województwie brzeskim litewskim leżących, w tym także Błotkowa – uzyskiwał dla Błotkowa prawa miejskie, osada i dwór Błotkowo miały już za sobą co najmniej 200 lat historii i rozwoju.

Najpierw ze wsi położonej pośród błot i rozlewisk Bugu, a następnie z przydworskiej osady, Błotków rozrósł się w całkiem pokaźne miasteczko. Początki osady, jak często bywa, giną w pomroce dziejów. Zapewne w XV wieku istniała już wieś Błotkowo, która ze względu na szczupłość terenów rolnych była uboga i nie przynosiła większych zysków dla jej właścicieli. Pierwsza informacja, jaką posiadamy o wsi Błotkowo, pochodzi z roku 1512 i dotyczy zakupu przez Iwana Sapiechę wójtostwa brzeskiego od Pawła Czarnego. Wśród dworów i wsi położonych w tymże wójtostwie brzeskim, wymienione jest także Błotkowo. Kodeńscy Sapiehowie, Iwan i jego syn Paweł, znani byli raczej z zachłanności w pomnażaniu swoich dóbr po prawej i lewej stronie Bugu i z licznych procesów o ziemię, choćby o Kopytów i Dobratycze, stąd też nie powinna zdziwić wiadomość, że Sapiehowie po paru latach bez żalu wyzbyli się Błotkowa, odsprzedając go rodzinie Ezofowiczów, a ci z kolei – Hornostajom.

W rzeczywistości Błotkowo, jako wieś, nie przedstawiało wówczas żadnej wartości, przynajmniej dla Sapiehów. Były to bowiem raczej błota i niewielkie wyspy pól uprawnych położone pośród błot. Były one poprzecinane licznymi rzeczkami, jeziorkami i starorzeczami Bugu, dziś już nie istniejącymi, o czym nas przekonał choćby odnaleziony po wojnie stary, XVIII-wieczny plan starego Brześcia i Terespola. Trudno na nim rozpoznać znane nam dzisiaj tereny. Należy jednak pamiętać, że klimat w XVI i XVII wieku na obszarach

Polski był ostrzejszy niż dzisiaj i odznaczał się obfitymi opadami śniegu oraz krótkimi zmianami cyklicznymi pór roku. Wiosenne roztopy powodowały często bardzo gwałtowne powodzie, które nie tylko zalewały starorzecza Bugu i pola uprawne, niszcząc zasiewy, zabudowania, groble, mosty i rowy, ale także mogły zmieniać bieg koryta rzeki. Zakładanie osiedli na takich właśnie terenach zawsze oznaczało większy, niż na terenach płaskich, wysiłek człowieka w walce z żywiołami przyrody i wymagało skomplikowanych zabiegów inżynierskich, aby w ogóle utrzymać się i mieszkać się na terenach zalewowych pośród błot. A także motywacji.

Tą motywacją dla istnienia wsi, osiedla, a później miasta Teresopola był pobliski Brześć Litewski, położony dokładnie po drugiej stronie Bugu. W czasach staropolskich Brześć był największym, obok Wilna, miastem położonym na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego i jednym z ważniejszych ośrodków politycznych w Rzeczypospolitej, czego przykładem były zwoływane w Brześciu sejmy i sejmiki. Zapewne przypadek sprawił, że kolejny właściciel Błotkowa, marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego Krzysztof Dorohostajski w roku 1609 przekazał dobra błotkowskie królowi Zygmuntovi III Wazie, a król wybudował niebawem w Błotkowie okazały pałac z ogrodami i z widokiem na zamek brzeski poprzez Bug. Już pod koniec XVI w. na końcu Mostu Bużnego Brzeskiego znajdował się dwór wraz z zajazdem, piekarnią, browarem i młynem oraz starym siołem Błotkovo i folwarkiem w dość odległych Polatyczach. Teraz jednak, wraz z budową królewskiego pałacu, osiedle przeniosło się znad Bugu na bardziej przestrzenne tereny za Rogatką i poczęło się rozrastać. Niestety, pałac został spalony i ograbiony podczas potopu szwedzkiego i już nie podniósł się z ruiny. Spadkobierca Zygmunta III Wazy, jego syn król Jan Kazimierz, który w czasach świetności zwołał nawet w pałacu błotkowskim posiedzenie senatorów, sprzedał Błotków za pół darmo Cyprianowi Brzostowskiemu, mniej znaczącemu politykowi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Osiedle jednak, skoro powstało, trwało w najlepsze i obficie korzystało z profitów Brześcia Litewskiego. Tędy bowiem prowadził jeden z głównych szlaków z Warszawy do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a Błotków już wtedy nauczył się korzystać ze

świadczenia usług dla podróżnych, czego przykładem były istniejące tu zawsze karczmy i zajazdy.

Józef Bogusław Słuszka, który był kolejnym właścicielem Terespola, przeszedł do historii jako budowniczy kościołów i człowiek wielkiej pobożności, gdy tymczasem następny właściciel Terespola, hetman wielki litewski Ludwik Konstanty Pociej, zasłynął raczej jako hulaka i pijak, który nie miał czasu ani chęci dbać o swoje interesy. Tak czy inaczej w połowie XVIII wieku zadłużony i zaniedbany Terespol od spadkobierców Pociejów przeszedł w ręce podskarbiego wielkiego litewskiego, naturalizowanego w Polsce arystokraty pruskiego Jana Jerzego Flemminga, który w województwie brzeskim posiadał olbrzymie dobra ziemskie i dlatego postanowił na stałe osiedlić się w Terespolu, aby stąd zarządzać swoimi majątkami. Flemming wybudował od nowa właściwie całkiem inne miasto i – co było ewenementem w tej części Rzeczypospolitej – było to miasto zbudowane na wzór niemiecki: czyste, schludne, funkcjonalne, położone wśród zieleni i całe murowane! Jednak zanim do tego doszło, Flemming musiał włożyć niebywały wysiłek w osuszenie podmokłych terenów miejskich i uregulowanie licznych tu rzeczek, stawów i rozlewisk, budując ciąg grobli, nasypów i wałów, kanałów odwadniających, licznych mostków, w samym Terespolu oraz mostów na jego obrzeżach, poczynając od Konowicy poprzez Bug do Brześcia. Starania Flemminga w tym kierunku poszły dalej, postanowił on skrócić drogę z Terespola do Warszawy, budując do Kobylan groblę przez bagna Czapelki.

Od czasów Flemminga Terespol jako miasto nabrał właściwie innego wymiaru i zaczął sam w sobie pełnić niezależny od Brześcia, swój własny byt, stając się ośrodkiem administracyjnym wielkich majątków ziemskich Flemminga, a później jego spadkobierców, Czartoryskich. Ta niezależność i samowystarczalność nie trwały jednak długo. Po ostatnim rozbiorze Polski w roku 1795 Terespol przypadł Austrii i stał się miastem przygranicznym, ponieważ przez Bug przebiegała granica z cesarstwem Rosji. Ta granica istniała zresztą i później, właściwie przez cały czas trwania zaborów, aż do uzyskania przez Polskę niepodległości. Właśnie granica z Rosją zmieniła bieg historii Terespola. Odtąd Terespol jako miasto granicz-

ne zaczął pełnić dwie różne funkcje. W czasach pokoju był stacją przekaźnikową towarów płynących z Rosji i do Rosji, natomiast w czasach wojny spełniał ważne funkcje militarne, o znaczeniu ponadregionalnym, przy czym funkcje te rozkładały się także i na czas pokoju.

W roku 1795 w Terespolu na Rogatce została utworzona komora celna i istniała ona aż do roku 1850, a więc przez wiele lat po przyłączeniu Terespola do ziem zaboru rosyjskiego. Komory celne zawsze przyciągały kupców i były miejscem robienia różnorodnych interesów. Tak było również i z Terespołem. W krótkim okresie istnienia Księstwa Warszawskiego, a także krótko po jego likwidacji, w latach 1810-1817 Terespol zyskał statut wolnego miasta od króla saskiego Fryderyka Augusta, co oznaczało, że „towary wszelkie z zagranicy rzeczzonego miasta wychodzące, żadnej podpadać nie będą opłacie celnej”. Spowodowało to gwałtowny napływ kupców i przedsiębiorców żydowskich do Terespola, którzy wespół z mieszkającymi tu na stałe Niemcami zaczęli robić rzeczywiście duże interesy. Terespol kwitł, handlował i rozwijał się, a miejskie kramy i magazyny pękały w szwach od wszelkich towarów. Nie na długo przecież, ale był to czas naprawdę dobrych interesów. Po utworzeniu Królestwa Polskiego w roku 1815, podległego w całej rozciągłości polityce i interesom Rosji, Niemcy z dnia na dzień zaczęli opuszczać Terespol, Żydzi natomiast usadowili się tu już na stałe i pozostali. Zwiertzyli bowiem nowy interes, którego globalna wielkość przerosła wkrótce wszelkie oczekiwania.

Po upadku powstania listopadowego car Mikołaj I podjął decyzję o wyburzeniu starego Brześcia pod budowę cytadeli obronnej, motywując swoją decyzję potrzebą osłony zachodnich granic Rosji po sukcesie kampanii wojsk Napoleona przeciwko Rosji w roku 1812. Plany budowy cytadeli w Brześciu istniały już wcześniej, jeszcze w czasach Katarzyny Wielkiej, jednak w połowie lat trzydziestych XIX wieku z całą konsekwencją przystąpiono do ich urzeczywistniania. Bez skrupułów wyburzono niemal wszystkie zabytki starego Brześcia łącznie z mieszkalną zabudową miasta, by w przeciągu 10 lat, od roku 1836 do roku 1846, zamienić miasto w twierdzę, z olbrzymią, niemal dwukilometrową cytadelą z pięciuset kazamata-

mi wewnątrz, otoczoną ze wszystkich stron potężnymi bastionami, szańcami i obwałowaniami. Był to jednak dopiero początek zamierzenia. Z cytadelą brzeską związany był projekt rozbudowy fortyfikacji w promieniu 15 km na zachód od Brześcia, stąd też zapadła kolejna decyzja o wyburzeniu starego Terespolu i przeniesieniu go na inne miejsce, dzisiaj zajmowane. Terespol wyburzono w roku 1855 i na tę stronę Bugu przeniesiono większość prac inżynierskich, polegających na budowie dwóch fortów w Terespolu, fortów w Łobaczewie, Lebedziewie, Koroszczynie, Kobylanach i Małaszewiczach, dróg dojazdowych do fortów na podsypach ziemnych, wreszcie budowy kolei z Warszawy do Brześcia, podjętej z myślą przede wszystkim po to, aby zapewnić sprawny i szybki transport materiałów niezbędnych do prac fortyfikacyjnych.

Odtąd, aż niemal do końca wieku, wokół Terespolu trwały nieprzerwanie jakieś prace ziemne i budowlane, związane z rozbudową twierdzy brzeskiej. Prace wymagały zatrudnienia olbrzymiej ilości ludzi, znacznie więcej, niż ich mogła dostarczyć ludność miejscowa oraz zakwaterowania tych ludzi i zapewnienia im wyżywienia. Stąd też przed Terespołem otwarła się nowa szansa. Jeszcze zanim zdołano przenieść miasto i jako tako uporządkować je na nowym miejscu, powstały już liczne zajazdy i noclegownie dla przybyszów z zewnątrz, karczmy i wyszynki, w których mogli oni spędzać wolny czas, wreszcie cała baza związana ze świadczeniem różnorodnych usług dla robotników i wojska. Był to intratny interes, zarówno w Brześciu jak w Terespolu, który natychmiast przejęli Żydzi.

W myśl przepisów prawa rosyjskiego Żydom nie wolno było osiedlać się w przygranicznych pasach cesarstwa Rosji, którego zachodnią granicę stanowiła rzeka Bug. Terespol, który leżał na wschodnich krańcach Królestwa Polskiego nie podlegał tym ograniczeniom, stąd też w drugiej połowie XIX wieku nastąpił duży napływ Żydów do Terespolu, a ich liczba osiągnęła blisko 3000 osób po roku 1900. Drugą grupę narodowościową stanowili Rosjanie. Liczba wojskowych rozmieszczonych w Terespolu przed I wojną światową przekraczała 700 żołnierzy. Tak więc Terespol od połowy lat pięćdziesiątych XIX wieku do wybuchu I wojny światowej stał się miastem pośrednio i bezpośrednio zmilitaryzowanym i funkcjonował przede wszy-

stkim dzięki świadczeniom różnej natury usług dla potrzeb armii carskiej.

Rosjanie opuścili ostatecznie Terespol w roku 1915, pozostał jednak po nich potężny kompleks wojskowy twierdzy brzeskiej, który odegrał strategiczną rolę we wszystkich wojnach toczonych tu w XX wieku. Szlaki wojenne prowadziły zawsze przez Terespol na twierdzę brzeską, położoną po drugiej stronie Bugu. Bitew było kilka. W roku 1915 armia feldmarszałka Augusta von Mackensena trzema korpusami wojsk niemieckich i austro-węgierskich od strony Terespola przez dwa dni zdobywała twierdzę brzeską. Podczas wojny polsko-bolszewickiej w roku 1920 linię Bugu wokół Terespola obsadziły silne zgrupowania wojsk polskich z Samodzielnej Grupy Polskiej gen. Władysława Sikorskiego, które w dniach 3-6 sierpnia stoczyły o Terespol szczególnie zacięte i krwawe walki. Terespol był też polem walk o twierdzę brzeską w dniu 16 września 1939 roku podczas napadu Niemców na Polskę oraz walk o tę samą twierdzę w czerwcu 1941 roku podczas napadu Niemców na Związek Sowiecki. Ostatnia bitwa o Terespol rozegrała się w dniu 28 lipca 1944 roku i miała równie krwawy przebieg, co poprzednie.

Po pierwszej wojnie światowej Terespol z dnia na dzień znalazł się nagle w samym centrum Polski, po raz pierwszy od bez mała 200 lat, zaś granice z Rosją przesunęły się daleko na wschód. Nagłe urwanie związków z Rosją przerwało motywacyjny sens istnienia Terespola jako miasta granicznego, o znaczeniu strategicznym. Terespol opuścili już wcześniej Rosjanie, następnie co bogatsi Żydzi, którzy przenieśli swoje interesy do Brześcia, a i sami Polacy, którzy po przymusowej deportacji w głąb Rosji w roku 1915 powrócili do Terespola, bądź nie. Przez dwadzieścia lat nic się tu nie działo.

Po drugiej wojnie światowej dawne bezpośrednie związki Terespola z Rosją zostały przywrócone i Terespol znów stał się miastem przygranicznym. Ale zmieniła się jakość tych związków, z militarnych, związanych z obsługą twierdzy brzeskiej, na handlowe. Na bardzo silny, choć pośredni udział Terespola w kontaktach handlowych wschód-zachód wpłynął prozaiczny fakt, polegający na tym, że szerokość rosyjskich torów kolejowych wynosi 1520 mm, podczas gdy polskich tylko 1435 mm, w związku z czym wszystkie towary

przewożone koleją przez Bug w obie strony muszą być przeładowywane do innych wagonów. W Polsce jest niewiele miast o tak złym położeniu terenowym, jak Terespol. Jest to wada i zarazem zaleta miasta. Wada dlatego, że szczupłość terenów budowlanych ogranicza rozwój przestrzenny miasta, zaś zaleta polega na tym, że większość powstałych po wojnie obiektów związanych z przeładunkami towarów została wybudowana gdzie indziej, w Małaszewiczach. Są to obiekty bardzo uciążliwe dla środowiska.

W dziesięcioleciu powojennym od roku 1949 do roku 1960 wybudowano większość istniejących dzisiaj obiektów przeładunkowych, nazwanych suchym portem, na który składa się kompleks trzech terminali przeładunkowych w Małaszewiczach i czterech terminali wybudowanych na terenach nadleśnictwa Zalesie oraz zakład przeładunku i magazynowania produktów naftowych CPN. Suchy port w Małaszewiczach stał się największym tego typu portem w Europie, a jego zdolność przerobowa była wyższa od przeładunków dobowych portów w Gdańsku i Gdyni razem wziętych. W następnych latach towary coraz częściej przewożone były także samochodami. Wzmógł się ruch samochodowy zaczął przekraczać zdolność przepustową przejścia granicznego w Terespolu, zostało więc wybudowane drugie przejście dla samochodów ciężarowych przez obwodnicę w Kukurykach. Przejście to jest dzisiaj również niewystarczające, mimo funkcjonującego terminalu samochodowego w Koroszczyń. Planuje się wybudowanie międzynarodowej autostrady A-2, która przetnie Bug także w Kukurykach. W niedalekiej przyszłości projektowana jest budowa szybkiej kolei TGV, która nieznacznie ominie Terespol od północy.

Terespol mimo wszystko pozostanie centralnym węzłem przewozów osobowych i towarowych na wielkiej magistrali wschód-zachód, a jego szansa będzie polegała na umiejętnym wykorzystaniu atutów swojego położenia, a więc przede wszystkim na kontaktach przygranicznych oraz odnowieniu swoich historycznych związków z Brześciem.

KALENDARIUM OSADY BŁOTKOWO I MIASTA TERESPOL

1512

Z roku 1512 pochodzi pierwsza historyczna wzmianka o Terespolu, zwanym wówczas Błotkowo. Iwan Sapieha, założyciel Kodnia, kupuje od Pawła Czornego wójtostwo brzeskie z dworem w Kornicy oraz kilka innych wsi. Akt sprzedaży Kornicy z grudnia 1512 roku stwierdza, iż Iwan Sapieha nabył wójtostwo brzeskie od Pawła Czornego „cum omnibus ejus pertinentiis et villis Cornicza, Skorbycze, Zyssowicze, Sberony, Bujaki, simul cum laneo Koniuschy Mańkowskie et Błotkowo”. O tymże Pawle Czornym wiemy, że w roku 1497 otrzymał on wójtostwo brzeskie od króla Jana I Olbrychta i być może już wtedy wieś Błotkowo stanowiła jego wyposażenie.

1515

Iwan Sapieha sprzedał Błotków wraz z przynależnym do niego folwarkiem Polatycze dla Awrama (Abrahama) Ezofowicza, właściciela rozległych posiadłości ziemskich położonych na wschód od Brześcia.

1533

Błotków należy do rodziny Hornostajów. W dokumencie dotyczącym łąnów pustych nad Bugiem przy gościńcu głównym brzeskim, jako właściciel dworu Błotkowo wymieniony jest Iwan Hornostaj, podskarbi ziemski litewski.

1535

W obrębie Błotkowa osiedlają się pierwsi Żydzi sprowadzeni przez Iwana Hornostaja do prowadzenia karczmy.

1567

Hawryło Hornostaj, wojewoda i starosta miński, dał z Błotkowa dwa konie czyli wyposażył na popis, w tym także na wojnę, dwóch konnych rycerzy zbrojnych. W czasach Hawryły Hornostaja od ośmiu służb, czyli rodzin chłopskich, szedł na wojnę jeden rycerz zbrojny.

1571

Hawryło Hornostaj otrzymał od króla Zygmunta Augusta rekompensacyjne grunty przyległe do jego folwarku w Błotkowie, w zamian za przeprowadzenie przez jego pole drogi do nowo zbudowanego mostu na Bugu oraz za zniszczone przez przejeżdżających podróżnych zasiewy.

1589

Wieś Błotkowo składała się z 31 gospodarstw chłopskich i 8 gospodarstw tzw. ogrodników i obejmowała obszar 23 włóki chłopskie (1 włóka litewska wynosiła około 22 ha). Ludzie ci łącznie uprawiali ponad 500 ha ziemi lecz w zamian zobowiązani byli trzy dni w tygodniu do robocizny na rzecz dworu i do płacenia czynszu w naturze dla Hornostajów – rocznie 30 groszy z włóki, po beczce owsa, gęsi, kurze i 10 jaj. Nie jest natomiast znany obszar ziemi dworskiej Hornostajów.

1591

Zachował się inwentarz dóbr dworu błotkowskiego, spisany z okazji zastawienia Błotkowa przez Hieronima Hornostaja, wojewody brzeskiego, Lwu Sapieże, kanclerzowi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dokument określa położenie dworu: „Był w nim dwór nowy w koniec mosta Bużnego Brzeskiego z wszystkim budowaniem”. Zabudowę stanowiło kilka budynków mieszkalnych i gospodarczych, zajazd, piekarnia, browar i młyn o czterech kamieniach. A także sady, ogrody i „folwark stary z siołem Błotkowym, z ludźmi osiadłymi i ogrodnikami”. Do posiadłości należał także folwark Polatycze.

1596

W położonej o ponad 1 kilometr od Błotkowa cerkwi św. Mikołaja w Brześciu została urzeczywistniona idea zjednoczenia Cerkwi prawosławnej i Kościoła rzymskokatolickiego Polski i Litwy, na zasadzie całkowitej równości, bez zmian w kanonach wiary, liturgice i obrzędowości. W deklaracji zgody polscy i litewscy prawosławni zobowiązali się: „oddać naszą wolę i myśl w posłuszeństwo Ojcu Świętemu i podporządkować Cerkwie Boże zwierzchniej władzy Świętego Papieża Rzymskiego”. Ten bardzo podniosły akt został zawarty podczas soboru brzeskiego w dniu 9 października 1596 roku.

Pocz. XVII w.

Kolejnym właścicielem Błotkowa był Krzysztof Dorohostajski, marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego.

1609

Krzysztof Montwid Dorohostajski dość nieoczekiwanie aktem sporządzonym w Brześciu w Brześciu w dniu 15 czerwca 1609 roku ofiarował Błotków królowi Zygmunutowi III Wazie. „(...) królowi jego miłości Zygmunutowi Trzeciemu (...) daruję i zapisuję na wieczność prawem nieodzownym imienie moje Błotkowo nad Bugiem w województwie brzeskim leżące, którem kupił prawem wieczystym u pana Hieronima Hornostaja wojewodzica brzeskiego”. Do dóbr należało wówczas sioło Błotkowo i osada o tej samej nazwie „z dworem, kamienicą ode mnie zmurowaną, z ogrodzińcem i wszystkim budowaniem” oraz dwa inne sioła: Łobaczowo i Kalhy (Lechuty). Zygmunt III otrzymał Błotków w dość niezwykły sposób, jako darowiznę, którą posiadał „prawem szlacheckim”, mimo że nie wyraziła nigdy na to zgody szlachta w sejmie i nie znalazł się w tej sprawie odpowiedni zapis konstytucji w „Zbiorze Praw”.

1625

Około roku 1625 król Zygmunt III ukończył w Błotkowie budowę jednego ze swoich pałaców. Pod budowę pałacu wybrano tereny

leżące na południowy zachód od osady, na niewielkim wzniesieniu z czterech stron otoczonym wodą. Pałac wraz z obszernym dziedzińcem usytuowany był frontem w kierunku Bugu, z widokiem na miasto i zamek brzeski. Założony na prostokącie, pałac był piętrowy, nakryty wysokim, czterospadowym dachem. Od północy wznosiła się ośmioboczna wieża ze stożkowym hełmem, a od południa dziedziniec zamykała oficyna boczna z niską wieżyczką nakrytą cebulastym hełmem. Na tyłach pałacu, od zachodu, rozplanowano ogród – jeden z najpiękniejszych w tamtych czasach w Polsce. Ogród opasał z trzech stron szeroki kanał. Ze względu na poważny udział wody w konstrukcji ogrodu, miał on charakter typowo holenderski. (Tak przynajmniej wynika z najstarszego planu Brześcia i Błotkowa sporządzonego przez A. de Bruijz na początku XVIII wieku i rysunku Eryka Dahleberga, przedstawiającego ogólną panoramę Brześcia podczas oblężenia miasta przez armię szwedzką i siedmiogrodzką w roku 1657. Jednak położenie pałacu króla Zygmunta III w Błotkowie nie pokrywa się ze znaną nam dzisiaj topografią terenu. Leżał on raczej na północ od osady, na terenie dzisiejszych działek ogrodowych przy ulicy Wspólnej i położony był frontem nie w kierunku Brześcia, lecz na południe. Potwierdza to Gerard Ciołek w książce „Ogrody polskie”, który właśnie w ten sposób zrekonstruował pałac i ogród królewski w Błotkowie na podstawie późniejszych wspólnych planów obu miast z I połowy XIX wieku).

1632

Zmarł król Zygmunt III Waza. Pałac w Błotkowie wraz z przyległymi folwarkami odziedziczył jego młodszy syn, Jan Kazimierz.

1636

Królewicz Jan Kazimierz po raz pierwszy odwiedził Błotków przy okazji przyjazdu do Białej, gdzie był ojcem chrzestnym syna księcia Aleksandra Ludwika Radziwiłła.

1643

Będący w ciągłych długach królewicz Jan Kazimierz sprzedał Błotków, Łobaczew i Lechuty swemu bratu Karolowi Ferdynandowi, biskupowi płockiemu, za sumę 55 tys. zł.

1648

20 listopada Jan Kazimierz wybrany został królem Polski.

1652

Błotków po raz pierwszy wkracza do literatury. Szymon Starowolski w swoim dziele „Polonia” wspomina o pięknych i wytwornych ogrodach królewskich w Błotkowie.

1653

Opinię Szymona Starowolskiego o Błotkowie podzieliła królowa Maria Ludwika, żona Jana Kazimierza. Przybyła ona wraz z królem do Brześcia, w którym Jan Kazimierz zwołał obrady sejmu i „zamieszkała poza miastem, w pałacu najjaśniejszego królewicza Karola, zwanym Błotków, który tak sobie upodobała, że tam postanowiła pozostać do sejmu i przez czas sejmu” (Albrecht Radziwiłł „Pamiętniki”). Król Jan Kazimierz przybył do niej w dniu 19 marca 1653 r. i zamieszkał w pałacu błotkowskim na czas trwania prac sejmu. W dniu 20 kwietnia zwołał w pałacu w Błotkowie naradę senatorów i części posłów, a po zakończeniu obrad sejmu jeszcze przez kilka dni pozostawał w Błotkowie, skąd urządzał polowania w okolicznych lasach.

1655

Zmarł biskup płocki Karol Ferdynand, pozostawiając na mocy testamentu swemu bratu, Janowi Kazimierzowi, wszystkie swoje posiadłości, w tym również Błotków. Król przekazał Błotków Marii

Ludwice, którą dwa lata wcześniej tak zachwycił pałac i leżące w nim ogrody.

1656

Podczas działań wojennych Kozacy i Rosjanie zrabowali i spalili Błotków, a zniszczenia dopełnił przemarsz Szwedów i Siedmiogrodzian na Brześć w okresie potopu szwedzkiego.

1657

Po zakończeniu działań wojennych para królewska przystąpiła do odbudowy Błotkowa. We wrześniu Jan Kazimierz nakazał swemu administratorowi Aleksandrowi Połubińskiemu, aby poddani ekonomii brzeskiej zwieźli sześć kop drzewa „na restaurację dworu błotkowskiego przez nieprzyjaciela popalonego, a mianowicie na zbudowanie folwarku, karczmy i młynów, także na oparkowanie dworu i ogrodu”.

1659

Prace przy odbudowie Błotkowa przerwał nowy najazd wojsk rosyjskich, dowodzonych przez kniazia Iwana Chowańskiego, które nagłym atakiem zajęły Brześć. Po uwolnieniu Brześcia nie podjęto już poważniejszych prac nad odbudową ponownie zniszczonego Brześcia.

1668

W czasie lustracji Błotkowa w kwietniu 1668 r. król Jan Kazimierz stwierdził, że pałac murowany jest „na ten czas do szczytu zrujnowany”, a folwark „do fundamentów przez nieprzyjaciela spustoszony”. 11 kwietnia Jan Kazimierz za sumę 30 tys. zł sprzedał folwark błotkowski z wsiami Błotków, Łobaczewo, Leguty i Ogrodniki (wieś nad Bugiem k.Łobaczewa) Cyprianowi Brzostowskiemu, referendarzowi i pisarzowi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Towarzyszył temu

podpisany przez monarchę uniwersał do poddanych, w którym król nawoływał, aby byli posłuszni nowemu panu oraz przywilej w postaci przydziału drewna z puszczy ekonomii brzeskiej na odbudowę Błotkowa. Wg spisu podymnego przeprowadzonego w dziewięć lat później, w roku 1677, Błotków liczył 77 domów i posiadał karczmy i młyny.

1688

Nowym właścicielem Błotkowa został Józef Bogusław Słuszka, kasztelan wileński i hetman polny litewski. Kupił on Błotków od biskupa Konstantego Brzostowskiego, syna Cypriana.

1696

W przedziale czasu od roku 1694 do roku 1696 Józef Bogusław Słuszka uzyskał, być może, prawa miejskie dla Błotkowa i dokonał zmiany jego nazwy na Terespol, od imienia swojej żony, Teresy Słuszkowej z Gosiewskich. Dokument lokacyjny nadania praw miejskich nie zachował się, stąd też wynikają trudności z ustaleniem dokładnej daty powstania Terespolu. Możemy określić ją w przybliżeniu, na podstawie zachowanej korespondencji samego kasztelana. W liście pisanym z Wołczyna w dniu 7 maja 1693 roku do księcia Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego, Józef Bogusław Słuszka wspomina o swojej włości Błotkowo. Następny list do tegoż adresata z roku 1696 został wysłany już z Terespolu. Nie oznacza to jednak, że zmiana nazwy osady nastąpiła jednocześnie z prawną lokacją miasta do roku 1696, chociaż takie założenie jest prawdopodobne. Właściwsza do przyjęcia wydaje się data przypadająca na rok 1697 – jako oficjalna data uzyskania praw miejskich przez Terespol. Józef Bogusław Słuszka spełnił wówczas jeszcze jeden warunek, jaki powinno pełnić miasto.

1697

Na ogół większość miast zakładanych w XVII wieku na bazie większych osad posiadała kościoły i była wcześniej parafiami. Józef

Bogusław Słuszka dopełnił ten warunek w roku 1697, sprowadzając do Terespolu dominikanów obserwatorów i nadając im klasztor oraz kościół pod wezwaniem Świętej Trójcy "in oppido nostro haereditaris Błotkowo alias Terespol". W celu ułatwienia budowy obu obiektów zezwolił dominikanom na wolny wyrąb drzewa w swoich lasach i nadał inne przywileje. Późniejszy dokument stwierdza, iż „uczyniona przez nich (tzn. Józefa Bogusława i Teresę Słuszków) erekcja w aktach metryki Koronnej w Warszawie (...) dała kościołowi temu na własność wolny wyrąb na budowle i opał, łąkę z której można zebrać siana fur 50, wolne mlewo na użytek klasztoru, wolne rybołówstwo, nadto kapitał zp. 40000 z procentem 7/100”. Wybudowany w Terespolu kościół dominikański od początku swojego istnienia zaczął pełnić funkcję kościoła parafialnego, co potwierdza spis parafii dekanatu janowskiego z roku 1701. Uzyskując prawa miejskie, Terespol otrzymał według uświęconego tradycją zwyczaju jako swój herb – herb rodziny Słuszków, przedstawiający miecz srebrny z rękojeścią złotą pomiędzy dwoma półksiężycami w czerwonym polu.

1701

W Krakowie zmarł Józef Bogusław Słuszka, a Terespol od jego spadkobierców nabyli Pocięjowie – możny ród podlaskich magnatów, właścicieli znanej z targów bydłem Włodawy i pięknej rezydencji pałacowej w Różance k. Włodawy.

1727

Ludwik Konstanty Pocięj, hetman wielki litewski, nadał ojcom dominikanom place w Terespolu. Akt lokacyjny gruntów wymienia charakterystyczne szczegóły, świadczące o zwartej już i zróżnicowanej zabudowie miasta: „Grunt w tyle budynków żydowskich, naszedszy z cmentarza uliczką ku kładkom i od kończącego się Parkanu Klasztornego, będąc tyłem do Gościńca Kodeńskiego, za browar Wielebnych tychże Księży Dominikanów”. Na południe od klasztoru dominikanie uprawiali plantacje chmielu.

1745

Antoni Pociąg, strażnik wielki litewski, wybudował w Terespole murowaną klasycystyczną cerkiew unicką wraz z dzwonnica i listem funduszowym przekazał cerkwi „pożytki gruntu, ogrody, sianożęcia w okolicach Konowicy nadane”. Była to ponowna erygacja istniejącej w Łobaczewie od roku 1651 cerkwi drewnianej. Cerkiew w Łobaczewie po roku 1752 uległa likwidacji, zaś parafia unicka została przeniesiona z Łobaczewa do Terespoła wraz z jej proboszczami Piotrem Barzeckim i Stefanem Pszoskim.

1748

Dobra Włodawy, Różankę i Terespol nabywa od spadkobierców Antoniego Pociąga naturalizowany w Polsce arystokrata pruski Jan Jerzy Flemming. Kupując Terespol, był już Flemming podskarbiem wielkim litewskim, zadowolonym w Rzeczypospolitej poprzez swoje związki z rodziną Czartoryskich, gdzie się był ożenił z Antoniną, córką kanclerza Fryderyka Michała Czartoryskiego, a gdy ta zmarła – z jej siostrą Eleonorą Konstancją.

1753

Flemming sprowadza do Terespoła rzemieślników i kupców pochodzenia niemieckiego, ale także Żydów, którym niezależnie od ich narodowości, przywilejem z roku 1753 zostały nadane prawa do własnego samorządu oraz trzech jarmarków rocznie – tygodniowego na Wniebowstąpienie Pańskie oraz jednodniowych na św. Bartłomieja i czwartą niedzielę Adwentu. Osiedlającym się w Terespole kupcom zagwarantowano, że „przez 3 lat od składu towarów w murowanych kramach, ani od paszy wołów i koni na miejskich pastwiskach opłat płacić nie będą”. Żydzi otrzymali ponadto przywilej na wyrób trunków.

1757

Flemming bardzo starannie przystąpił do rozbudowy Terespoła, rozpoczynając od uporządkowania systemu wodnego. Poprzez budowę

sieci kanałów uregulował rzeczki i osuszył podmokłe tereny miejskie. W następnej kolejności naprawił drogi i wybudował mosty. Potwierdził to przywilej nadany przez króla Augusta III z roku 1757 na pobieranie mostowego i brukowego: „przez rzekę Bug most porządný i bezpieczny i przez zatoki odnogi Bugowe wybudowawszy, a z tegoż dziedzicznego miasta swego aż do Kobylan groblę usypawszy”.

1760

Flemming w zasadzie ukończył przebudowę Terespola. „Miasteczko niezwykle na one wyglądało czasy – pisze Antoni Rolle w „Gawędach historycznych” – całe murowane, o czerwonych dachach, ukryte w ogrodach, rynek (o wymiarach 220 na 160 metrów – przyp. T.J.) osławiony pięknymi domkami, pośrodku ratusz z zegarem, sklepy, na uboczu kościół i klasztor dominikanów, „kircha” dla ewangelików. W Terespolu koncentrował się główny zarząd dóbr, znajdowała się szkoła, warsztaty rozmaite, apteka”. Pałac Flemminga oraz zespół dwóch obszernych budynków administracyjnych znajdowały się w bezpośrednim sąsiedztwie rynku przy ulicy Brzeskiej. Przepływająca wtedy rzeczka została uregulowana tworząc szeroki kanał, opasujący od wschodu, północy i zachodu tereny pałacowe i położone za pałacem ogrody. Od ulicy Brzeskiej wjeżdżało się na dziedziniec pałacowy mostem przerzuconym przez fosę. Pałac był piętrowy. Na zachód od rynku (przy Rogatce) znajdowała się dzielnica niemiecka złożona z trzech ulic: Spichlerzowej, Swiniarskiej i Niemieckiej. Znajdowały się tam trzy spichlerze dominalne, położone w znacznej odległości od miasta, już przy Bugu, a także zabudowa przemysłowa, złożona z browaru zwanego „angielnią”, słodowni, zakładu ceramicznego i magazynów. W północno-zachodniej części miasta (w pobliżu Konowicy), przy ulicach Warszawskiej i Szkolnej mieściła się dzielnica żydowska, z bóżnicą, rytualną łaźnią, szkołą i kirkutem. Od cerkwi w kierunku rynku prowadziły dwie uliczki: Cerkiewna i Kodeńska. Rynek i wpadającą do niego od północy ulicę Komisarską zamieszkiwali katolicy oraz urzędnicy i służba dworska Flemminga.

W roku 1764 spokojne życie miasta zakłócił nieoczekiwany najazd księcia Karola Radziwiłła „Panie Kochanku”. Zawzięty przeciwnik polityczny Czartoryskich, książę Karol Radziwiłł nieoczekiwanie opuścił sejm konwokacyjny w Warszawie, w którego obradach brał również udział Jerzy Flemming i wyruszył na Litwę, aby mścić się na swoich przeciwnikach. Niezwykły pochód złożony z dwóch tysięcy doborowych żołnierzy na czele z księciem, „który tak się raczył, że musiano go powstrzymywać na koniu”, okreśną drogą przez Białę podążał w kierunku Terespolu. „Wrychle nieprzyjacieli stanął bez wystrzału na rynku” – pisał cytowany już Rolle. Zaskoczona i przerażona ludność nie spodziewała się takiej wizyty i nie była przygotowana do obrony. Korzystając z tego Radziwiłł „Panie Kochanku” zatrzymał jako jeńców sześćdziesięciu żołnierzy flemmingowskich, sam zakwaterował się na ratuszu i natychmiast nałożył na mieszczan ogromną kontrybucję, której jednak „nie mogli z tego miasta wycisnąć więcej jak siedemset kilkadziesiąt czerwonych złotych”. Nakazał też pootwierać skarbce lecz „nic tam osobliwego nie znalazł”, bowiem za sprawą wiernej służby ostrzeżono dwór o nadejściu wojska i pani Tymanowa, faworyta Flemminga, zdołała porwać skrzynie z kosztownościami i ukryć je w bagnach. Pałac jednak obrabowano do szczeru, wytoczono z piwnic wina i rozpoczęto pijaństwo. Nastąpiła noc. W jednym z domów okalających rynek, gdzie pieczono chleb dla wojska, „zatliła się ściana i wszczął się pożar. Zaradzić temu nie zdołano na początku i tak z tego pożaru domów trzydzieści w Terespolu zgorzało” (cyt. za M. Matuszewiczem). „Wojownicy radziwiłłowscy skorzystali z popłochu, zamiast ratunku, rzucili się do rabunku. Pałac podskarbiego został wyprzątnięty w oka mgnieniu. Nad rankiem, wesołe, schludne niegdyś miasteczko wyglądało, jak gdyby je nawiedziła horda tatarska albo kozacka drużyna. Nie przeszkodziło to księciu wojewodzie, późnym już wieczorem, przy odgłosie dzwónów kościelnych i kapeli nadwornej, wyruszyć dalej”. Kiedy Flemming dowiedział się o całym zajściu, „wpadł w złość szaloną” i publicznie nazwał księcia Karola „Panie Kochanku” szelmą, kanalią i szpicbutem (złodziejem). Senatorowie ostro potępili czyn Radziwiłła, ale pożar miasta uznali za przypadek.

1769

Nastąpił ponowny najazd na Terespol, tym razem wojsk konfederatów barskich, którzy jako przeciwnicy polityczni Flemminga zajęli jego dobra i nałożyli znaczną kontrybucję na osadników niemieckich.

1771

W Warszawie zmarł Jerzy Flemming, a jego olbrzymi majątek, złożony m.in. z ekonomii prużańskiej, kobryńskiej i szerszewskiej w województwie brzeskim, przynoszący 600 tys. zł rocznego dochodu, przypadł w posagu jego jedynej córce Izabeli, którą miał ze związku z Antoniną Czartoryską. Izabela była już wówczas żoną księcia Adama Czartoryskiego (n.b. stryjecznego brata swojej matki), generała ziem podolskich i jednego z najbardziej wpływowych polityków Rzeczypospolitej.

1779

Adam Czartoryski kontynuował politykę swego teścia w zarządzaniu Terespołem i aprobował dawne przywileje nadane miastu przez Flemminga. W dniu 25 maja 1779 roku od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego uzyskał nowy przywilej lokacyjny dla miasta: „na dobra Terespol w województwie brzeskim litewskim leżące, kosztem niegdyś i staraniem wielmożnego Jerzego Flemminga wojewody pomorskiego do równości z innymi miastami przeprowadzone i zawsze miastem u powszechności zwane”.

1784

Z okazji pobytu Stanisława Augusta Poniatowskiego w Brześciu Izabela i Adam Czartoryscy wydali głośny festyn na cześć króla w pałacu i ogrodach Flemminga w Terespolu.

1792

Podczas wojny polsko-rosyjskiej w 1792 roku, wywołanej przez zwolenników konfederacji targowickiej, na linii Bugu w okolicach

Brześćcia i Terespolą rozegrała się jedna z najcięższych bitew tej wojny, stoczona w dniu 23 lipca w godzinach między drugą rano i dziesiątą przed południem, pomiędzy zgrupowaniem obronnym wojsk gen. Szymona Zabiełły, rozlokowanych w Brześciu w sile 5 tys. żołnierzy, z nacierającym korpusem wojsk rosyjskich gen. Iwana Ferstena. Bitwa odznaczała się wyjątkowo zaciekłym atakiem wojsk rosyjskich w wąskich uliczkach Brześćcia i równie zaciętą obroną wojsk polskich, które skutecznie odpierały cztery kolejne ataki wojsk nieprzyjaciela. Jednak przy piątym ataku gen. Zabiełło rozpoczął wycofywanie swoich wojsk do Terespolu, spalił mosty na Bugu i odparł kolejny atak wojsk przeciwnika już w Terespolu. Mając przed frontem zbitą zabudowę domów Terespolu, które przeciwnikowi doskonale służyły za osłonę, wydał rozkaz wycofania wojsk z Terespolu w kierunku Białej przez półmilową groblę kobyłańską. Większość wojsk pomyślnie przeszła na drugą stronę do Kobyłan, jednak wąski most na Czapelce zawalił się pod ciężarem wozów z ładunkami i powstała wyrwa w grobli. Część wojsk polskich dostała się w ręce wroga, ale też okoliczność ta skutecznie uniemożliwiła wojskom gen. Ferstena pogoni za wojskami przeciwnika. W ostatecznym rachunku bitwa zakończyła się klęską, bo utratą ważnej pozycji obronnej w Brześciu.

1794

Podczas działań wojennych okresu powstania kościuszkowskiego koło Terespolu została stoczona największa bitwa w dziejach tego miasta: dywizji wojsk gen. Karola Sierakowskiego z korpusem wojsk rosyjskich gen. Aleksandra Suworowa w dniu 19 września 1794 roku. Gen. Sierakowski, który dwa dni wcześniej stoczył bitwę z Rosjanami w Krupczycach k. Kobrynia, wycofał się ze swoją dywizją do Terespolu i w sile 4 tysięcy żołnierzy złożonych z piechoty, kawalerii i artylerii przy 26 działach rozbił obóz na gruntach wsi Błotków (dawny Błotków leżał na linii dzisiejszej ulicy Piłsudskiego w kierunku południowym). W ślad za nim ruszył w pościg korpus wojsk gen. Suworowa, złożony z 7 tys. piechoty i blisko 5 tys. regularnej armii oraz 18 dział i nad ranem uderzył na przegrupowania

obronne wojsk polskich, rozstawione tuż za Błotkowem na linii od Terespolu po lasy przed Polatyczami. Impet pierwszego natarcia Rosjan zmusił gen. Sierakowskiego do odwrotu pod ostrzałem ognia artyleryjskiego w kierunku Łobaczewa. Decydujące uderzenie Rosjan nastąpiło jednak w bardzo niekorzystnym momencie, gdy większość wojsk polskich znajdowała się na grobli koroszczyńskiej. Zepchnięci w bagna przy Czapelce, tracąc ludzi, sprzęt i większość dział, rozproszone oddziały polskie rozpoczęły odwrot przez Koroszczyn i Dobryń w kierunku Krzyny. Bitwa pod Terespołem zakończyła się klęską wojsk kościuszkowskich, a jej echem pozostał pomnik k. Polatycz, postawiony w XIX wieku przez Rosjan na cześć wojsk gen. Suworowa.

1795

Po ostatnim rozbiorze Polski Terespol przypadł Austrii, zaś granicę z cesarstwem Rosji stanowiła rzeka Bug. Terespol czasowo został odcięty od Brześcia, a przy moście na Rogatce utworzona została komora celna, która funkcjonowała do roku 1850.

1796

W zarządzie dóbr Czartoryskich w Terespolu działał urząd uwłaszczeniowy, pośredniczący w zakupie ziemi przez chłopów pańszczyźnianych. Stało się to możliwe po ogłoszeniu Uniwersału Połanieckiego Tadeusza Kościuszki z 7 maja 1794 roku, w którym „osoba wszelkiego włościanina” została ogłoszona jako osoba wolna, mogąca użytkować dziedzicznie grunty rolne, jednak pod warunkiem, że je wykupi od jej właściciela oraz będzie mu płaciła roczny czynsz. Jako pierwszy w Terespolu skorzystał z tej możliwości flisak z Błotkowa, Wasyl Tarasiuk „Styrnyk”, który w roku 1796 dla siebie, a w dwa lata później dla swego syna Kiryła, zakupił na terenie Błotkowa łącznie 30 ha gruntów za kwotę 3 tys. zł polskich, z rocznym czynszem 70 zł oraz obowiązkiem płacenia podatków krajowych. Umowy dzierżawne zawarto w siedzibie Czartoryskich w Puławach.

1809

Terespol znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego. Rzeka Bug w dalszym ciągu stanowiła granicę z cesarstwem Rosji.

1810

Terespol uzyskał od króla saskiego Fryderyka Augusta przywilej statutu wolnego miasta, zawarty w Warszawie w dniu 20 czerwca 1810 roku pomiędzy ministrem skarbu a Izabelą Czartoryską, w myśl którego: „towary wszelkie z zagranicy rzeczzonego miasta wychodzące, żadnej podpadać nie będą opłacie celnej”. Jako punkt graniczny handlu z Rosją, Terespol przeżywa gwałtowny rozkwit i rozbudowę. Przejeżdżający wtedy w kilka lat później Julian Ursyn Niemcewicz odnotował w swoim diariuszu gęste sklepy i składy towarów, oraz ruch w interesach, „który tylko niespętany przemysł i handel dać mogą”.

1814

W wyniku pożaru w zachodniej części miasta spłonęły domy przy ulicach Kodeńskiej, Cerkiewnej i Warszawskiej.

1815

Terespol został włączony w granice Królestwa Polskiego i przeszedł pod zwierzchnictwo Rosji. Na Bugu przebiegała umowna granica pomiędzy Rosją i Królestwem Polskim.

1817

Dekretem z dnia 4 lutego 1817 roku car Aleksander I zniósł przywilej wolnego handlu w Terespolu, uzasadniając iż „przywilej takowy zamiast przynieść dziś miastu istotnych korzyści, zrządzi tylko znaczne straty skarbowi Królestwa Polskiego”.

1825

Miasto otrzymało dotacje państwowe na naprawę mostów oraz przebudowę nawierzchni z „kamienia szabrowanego” głównych ulic Terespola: Warszawskiej i Brzeskiej, przez które przebiegał trakt zwany brzeskim, a później traktem głównym podlaskim. Z okazji ukończenia budowy traktu brzeskiego w dniu 10 listopada 1825 roku wzniesiono na zachód od Terespola obelisk drogowy z płasko-rzeźbami Pawła Malińskiego, przedstawiającymi widoki Brześcia, Siedlec i Warszawy oraz robotników i rzemieślników zatrudnionych przy budowie traktu.

1827

Wielki pożar strawił centralną i wschodnią część miasta. Spłonęły wówczas: dawny pałac Flemminga wraz z przyległymi budynkami administracyjnymi, kościół i klasztor dominikański, większość domów przy rynku i przy ulicy Brzeskiej, a także dzielnica niemiecka. Odbudowa zniszczeń po gorzeli następowała bardzo wolno. Odbudowano część domów przy ulicach Warszawskiej i Brzeskiej oraz spalone zajazdy przy rynku. Do częściowo odbudowanej oficyny pałacu Flemminga przeniesiono biura magistratu, zaś sam ratusz został sprzedany kupcom żydowskim. Zamieszkujący Terespol od osiemdziesięciu lat osadnicy niemieccy ostatecznie opuścili miasto, a ich domy przy ulicach Swinarskiej i Niemieckiej nie zostały już odbudowane. Niemiecki zbór ewangelicki został zamieniony na piekarnię wojskową. Odbudowano klasztor ojców dominikanów i przystąpiono do budowy murowanego kościoła parafialnego. Budowa kościoła została jednak wstrzymana w roku 1834 w związku z projektem przeniesienia miasta na inne miejsce, a wzniesione do połowy mury rozebrane i sprzedane na cegłę.

1830

Po upadku powstania listopadowego nasiliły się restrykcje w sferze stosunków wyznaniowych, kultury, gospodarki i obronności. W latach 1795-1830 w Terespole stacjonował garnizon wojska polskiego,

podległy w ramach autonomii strukturom militarnym Austrii, później Królestwa Polskiego. Był to czwarty szwadron 3 Pułku Ułanów, rozmieszczony wokół stajni wybudowanych na północny wschód od cmentarza prawosławnego. Po upadku powstania listopadowego jednostka ta została rozwiązana i wcielona w struktury armii carskiej.

1832

Władze carskie zlikwidowały majątek Czartoryskich w Terespolu, odbierając im ziemie w Błotkowie, Łobaczewie i Lechutach pod donacje państwowe. Terespol opuściła w tym czasie administracja zarządu dóbr Czartoryskich.

1835

Jednym z przykładów działań represyjnych w stosunku do Polaków była decyzja cara Mikołaja I o budowie cytadeli obronnej na terenie zabytkowego Brześcia. Formalnie decyzja wiązała się z potrzebą osłony zachodnich granic Rosji, co uzasadniono sukcesem kampanii wojsk Napoleona przeciwko Rosji w roku 1812. Ale projekt ten podyktowany był także chęcią zniszczenia miasta, które było kolebką znienawidzonej przez Rosjan Unii Brzeskiej. Do systematycznego wyburzania zabytków starego Brześcia pod tereny cytadeli przystąpiono w roku 1835. Terespol, jako przedpole twierdzy brzeskiej miał być wyburzony i przeniesiony na inne miejsce w okresie późniejszym. Pierwsze wzmianki o przeniesieniu Terespola na nowe miejsce pochodzą z roku 1834 i od tego czasu formalnie obowiązywało zarządzenie władz wojskowych miasta wzbraniające budowy nowych domów i naprawiania starych.

1836–46

W Brześciu trwały zakrojone na szeroką skalę prace związane z budową cytadeli. Cytadela brzeska, zbudowana w latach 1836–46 według projektu gen. Oppermana, stanowiła zamknięte, obronne koszary o długości 1800 metrów, które w pięciuset kazamatach roz-

lokowanych na dwóch piętrach mogły pomieścić ponad 12 tysięcy ludzi. Otwory strzelnicze wykute w prawie dwumetrowej grubości ścianach, nakierowane były na prowadzenie ognia z broni artyleryjskiej i strzeleckiej na wroga spodziewanego od zachodu, stąd też staje się oczywisty powód, dlaczego musiał być zniesiony z powierzchni ziemi stary Terespol, położony na progu szańców twierdzy brzeskiej. Główne obwarowania twierdzy w Brześciu zostały podzielone na trzy przedmieścia, w tym na przedmieście terespolskie od zachodu, gdzie po naszej stronie Bugu wybudowano cztery bastiony, czyli potężne wały ziemne o wysokości dochodzącej do 10 metrów z kamiennymi śródszańcami wewnątrz. Z fortyfikacją terespolską cytadela połączona była przez Bramę Terespolską i największy w ówczesnej Rosji most liniowy na Bugu.

1840–41

Z roku 1840 i 1842 pochodzą dwa projekty przeniesienia Terespola na nowe miejsce. Pierwszy z nich lokował miasto na południowy zachód od starego Terespola, na gruntach wsi Błotków, drugi projekt – na gruntach folwarku Łobaczew. Ostatecznie został zrealizowany projekt scalający te dwie koncepcje wg J. W. Habicha, lokujący miasto z dwóch stron traktu brzeskiego, poczynając od Konowicy w kierunku zachodnim.

1855

Decyzja o przeniesieniu Terespola na nowe miejsce była nieodwołalna i począwszy od roku 1854 bardzo konsekwentnie przystąpiono do jej realizacji. Wydzielono dwie strefy znoszenia miasta. Pierwsza strefa obejmowała tereny położone o 100 sążni od stoków twierdzy brzeskiej, czyli cały zabudowany obszar przy Bugu i od Bugu do Rogatki. Usunięto z niego 20 domów prywatnych i 3 rządowe. Druga strefa położona o 600 sążni od stoków twierdzy brzeskiej, objęła już całe miasto. Wyburzenie centralnego Terespola rozpoczęło się w roku 1855 i trwało sukcesywnie kilka lat. W mieście znajdowały się jeszcze 173 domy prywatne, w tym 29 domów należało do rodzin

polских. Domy własnościowe w starym Terespolu posiadali następujący Polacy: Kaliks Mierzejewski – właściciel majątku i pałacu w Neplach, Maria Włodawska, Eustachy Zagroniewski, Jan Zieliński, Piotr Biegajło, Mikołaj Biegajło, Wiktoria Biegajło, Konstanty Głowacki, Daniel Knigawka, Janina Osipowicz, Paweł Osipowicz, Karol Sienkiewicz, Anna Pisiemska, Ferdynand Szendrowski, Aleksander Malczewski, Mikołaj Dobroliński, Roman Sieniawski, Teodor Sieniawski, Jan Moroz, Ignacy Pawluczuk, Teodor Gregorowicz, Damian Tarasiuk, Ignacy Pawłowski, Katarzyna Bartkiewicz, Jan Jaśkiewicz, Aleksander Dentkowski, Jan Sałtrukiewicz, Grzegorz Chwedczuk i Franciszek Tyszkowski. Kilkunastu potomków tych rodów mieszka do dzisiaj w Terespolu.

1856

Pod obszary nowego miasta przeznaczono pierwotnie 87 mórg i 183 pręty (ok. 50 ha) ziemi, na której wytyczono siedem ulic i 185 placów pod zabudowę. Zgodnie z XIX-wieczną koncepcją architektoniczną miasto otrzymało regularny szachownicowy układ ulic, z trzema ulicami biegnącymi ze wschodu na zachód i czterema ulicami przeprowadzonymi na osi północ-południe oraz kwadratowy rynek położony w centralnej części miasta. Przenoszenie miasta następowało stosunkowo szybko i już w roku 1856 było w nim wybudowanych około 100 domów prywatnych oraz murowany zajazd i dwa szynki. Zabudowa była wyłącznie drewniana i w pierwszym etapie przenoszenia miasta chaotyczna – bez uporządkowanej infrastruktury, utwardzonych dróg oraz rowów i kanałów odwadniających podmokłe tereny miejskie. Główna ulica miasta przebiegała wzdłuż traktu brzeskiego i była przedłużeniem dawnej ulicy Warszawskiej starego Terespola. Zmieniła ona wkrótce nazwę na Szosowa. Po jej stronie południowej na gruntach wsi Błotków wytyczono pierwotnie tylko jeden rząd działek pod zabudowę. Po stronie północnej równoległe do ulicy głównej przebiegały dwie następne ulice: Zaszkolna (Czerwonego Krzyża), będąca przedłużeniem dawnej ulicy w żydowskiej dzielnicy starego miasta oraz ulica Sucha (Narutowicza). Przecinały je na osi północ-południe cztery ulice: Błotkowska

(Piłsudskiego), Okopowa (Słowackiego), Łobaczewska (Reymonta) i Chłodna (Sienkiewicza).

1859

Mimo zagwarantowanych funduszy, nie doszła do skutku budowa ratusza na rynku. Wykonany w roku 1859 projekt ratusza został odrzucony z powodu niewłaściwego rozplanowania wnętrza. Zaważyły też względy estetyczne: „elewacja nie przedstawia żadnego stylu i nie ma charakteru ratusza”.

1863

Po trzech latach budowy w roku 1863 wykończono nowy kościół parafialny pod wezwaniem Św. Trójcy według projektu architekta siedleckiego P. Jabłońskiego. Spis parafialny „Inwentarz Fundi Instrukcji” podawał, iż kościół został zbudowany w stylu gotyckim i był długi na 36 łokci polskich, szeroki na 16 łokci i wysoki na 18 łokci. Pokryty był blachą na czerwono malowaną. Były w nim trzy ołtarze: główny był pod wezwaniem Trójcy Świętej, po lewej stronie znajdował się ołtarz Najświętszej Marii Panny zasuwany obrazem św. Wincentego Ferreriusza i po prawej stronie – Najświętszego Imienia Jezus zasuwany obrazem św. Jacka. Jednak niskie położenie kościoła było przyczyną ciągłej wilgotności drewnianej podłogi i tynków, które zaczęły odpadać już po roku od zakończenia budowy.

1864

Nie doszła do skutku budowa murowanego klasztoru obok kościoła. Nasilające się represje religijne ze strony władz rosyjskich oraz dekret cara Aleksandra II z roku 1864 o kasacji zakonów rzymskokatolickich w Królestwie Polskim spowodowały, że po 176 latach obecności w Terespolu dominikanie obserwacji musieli na zawsze opuścić miasto wraz z ostatnim proboszczem dominikańskim ojcem Prokopem Jarockim.

1867

Do roku 1867 wybudowano w Terespolu 146 prywatnych domów, magistrat, szkołę elementarną, stację pocztową, zajazd i dwa szynki, młyn, deptak, fabrykę octu oraz obiekty sakralne: kościół, drewnianą kaplicę unicką na cmentarzu i bóżnicę żydowską przy ulicy Łobaczewskiej. Wartość wszystkich wybudowanych budynków została oszacowana na 105 tys. rosyjskich rubli. Główne prace budowlane związane były jednak z rozbudową fortyfikacji wokół Brześcia. Rozpoczęta w tym czasie budowa dwóch fortów w Terespolu oraz dróg nasypowych prowadzących z fortów do Terespolu i Brześcia, a także budowa kolei, napędzały koniunkturę gospodarczą miasta. W Terespolu najwięcej było wówczas furmanów i murarzy. Prowadzone prace ziemne wokół Terespolu wymagały olbrzymiej ilości furmanek do przewożenia ziemi, cegły i kamienia oraz setek ludzi do pracy. Jest oczywiste, że prac tych nie mogła wykonać ludność miejscowa. W Terespolu powstały wówczas liczne noclegownie dla robotników napływowych, a cała gospodarka miasta przestawiła się na świadczenie usług. Np. w roku 1867 ogólne dochody miasta od podatków wynosiły 478 rubli, z czego podatek konensowy z prowadzenia wyszynków wynosił aż 113 rubli. Przewyższał go jedynie podatek za świadczenie usług dla wojska.

1867–70

Plany związane z rozbudową fortyfikacji w promieniu 15 km na zachód od cytadeli twierdzy brzeskiej zdecydowały, iż rząd carski podjął decyzję o wybudowaniu drogi żelaznej z Warszawy do Brześcia, która w dalszej perspektywie miała połączyć Brześć z głębią Rosji. Wzmocnienie umocnień twierdzy brzeskiej betonem, a następnie żelbetonem, wymagało olbrzymich nakładów materialnych w postaci stali i cementu, ale przede wszystkim szybkiego i wydajnego transportu. Pierwszy odcinek drogi żelaznej z Warszawy do Terespolu, zwany wtedy koleją warszawsko-terespolską, został oddany do użytku w roku 1867. Dalsze prace przy budowie kolei utknęły w miejscu na trzy lata. W tym czasie trzeba było usypać gigantyczne

nasypy ziemne przez bagna z Terespoła do Brześcia oraz wybudować żelazny most na Bugu. Ostatecznie odcinek z Terespoła do Brześcia został oddany do użytku w dniu 1 marca 1870 roku. O militarnym znaczeniu kolei świadczy fakt, że właśnie wtedy wybudowano w Terespolu fort dla ostrzeliwania przestrzeni za nasypem kolejowym.

1870–75

Usprawnienie transportu wpłynęło na przyśpieszenie budowy dalších fortów wokół Terespoła. Do roku 1870 ukończono budowę prochowni przy dzisiejszym przejściu granicznym na Bugu oraz fort artyleryjski przy torach kolejowych. Do roku 1875 wybudowano fort w Łobaczewie i rozpoczęto budowę fortów w Lebedziewie, Koroszczynie i Małaszewiczach Małych.

1875

Na podstawie dekretu carskiego o unieważnieniu Unii Brzeskiej w Terespolu skasowano parafię unicką, zamieniając ją na parafię prawosławną. W przeciwieństwie do burzliwych wydarzeń religijnych w okolicach, takich jak rozstrzelanie przez Kozaków w dniu 24 stycznia 1874 roku Wincentego Lewoniuka i jego 12 towarzyszy w obronie unickiej cerkwi w Pratulinie, czy zajęcie siłą przez Rosjan kościoła św. Anny w Kodniu pod cerkiew prawosławną – w Terespolu ta wymuszana „apostazja” odbyła się stosunkowo spokojnie. Unicki ksiądz Żupowicz pod silnym naciskiem zamieszkujących miasto Rosjan przeszedł na prawosławie wraz z unitami (około 1500 osób) bez większych oporów. W tym samym czasie w Terespolu zamknięto polską szkołę i utworzono rosyjską szkołę elementarną przy cerkwi.

1879

Józef Ignacy Kraszewski wydał powieść „Pan na czterech chłopach”, której akcja toczy się częściowo w Terespolu i dość dokładnie opisuje życie na dworze Flemminga. Kraszewski korzystał przy pisaniu tej powieści z wydanych w roku 1867 „Pamiętników” Marcina

Matuszewicza (1714-1773), kasztelana brzeskiego, świadka i uczestnika wielu zająć w Terespolu z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVIII wieku.

1886–90

W okresie nasilających się represji władz rosyjskich w stosunku do unitów (za których na terenach wschodniego Podlasia i chełmszczyzny zostali uznani również rzymskokatolicy) generalny gubernator w Warszawie 14 kwietnia 1886 r. podjął decyzję o zamknięciu kościoła w Terespolu i przyłączeniu parafii do Malowej Góry. Wynikało to m.in. ze stanowiska proboszcza prawosławnego ks. Żupowicza, który słał raporty do władz o masowym odchodzeniu od cerkwi byłych unitów, oskarżając o ten stan rzeczy „polską propagandę” i „jezuickie matactwa”. Wyznaczony w tym czasie dozór kościelny miał czuwać nad przekazaniem wyposażenia kościelnego do Malowej Góry. Jednak bialski dziekan ks. K. Szyszkowski pod różnymi pretekstami zwlekał z wykonaniem tej decyzji i do roku 1890 kościoła w Terespolu nie zamknął. Musiał to uczynić dopiero jego następca ks. Wawrzyniec Brzozowski, który dnia 22 lipca 1890 r. oddał proboszczowi w Malowej Górze część wyposażenia i zamknął ostatecznie kościół w Terespolu. W kościele pozostały sztandary, feretrony, obrazy w ołtarzach i na ścianach oraz organy i melodykon. Kościół w Terespolu był zamknięty przez 15 lat, do roku 1905. Ale i parafia w Malowej Górze w roku 1900 została również skasowana.

1870–97

W miarę oddawania do użytku nowych fortów, w Terespolu i w okolicach Terespolu zwiększała się liczba wojska rosyjskiego. Już w końcu lat sześćdziesiątych w Terespolu stacjonowała 1 sotnia Orenburskiego Pułku Kozaków, która początkowo zajmowała dawne stajnie po 3 Pułku Ułanów, a później przeniosła się do murowanych stajni przy ulicy Błotkowskiej. W tym samym czasie fort przy torach zajął 2 Lotny Pułk Artyleryjski. W roku 1897 wojskowi obsługujący forty w Terespolu i Łobaczewie oraz stajnie przy ulicy Błotkowskiej

liczyli 670 żołnierzy i 23 cywili pracujących dla potrzeb wojska. Liczba wojskowych systematycznie się powiększała do wybuchu I wojny światowej.

1890

Wraz ze wzrostem ilości Rosjan, w Terespolu osiedlało się coraz więcej Żydów. Wynikało to z przyczyn geopolitycznych. Potężny kompleks wojskowy twierdzy brzeskiej napędzał różnorakie interesy, głównie natury zaopatrzeniowej i usług, w których decydujący udział mieli Żydzi. Żydzi nie mogli osiedlać się w Brześciu na stałe, ponieważ rząd rosyjski zabraniał im osiedlać się w pasach przygranicznych cesarstwa Rosji. Natomiast Terespol leżał „za granicą”, na wschodnich krańcach Królestwa Polskiego, gdzie przepisy te nie były respektowane. Stąd też w roku 1890 na 4000 stałych mieszkańców Terespolu, 2500 osób stanowili Żydzi. Ich liczba wzrosła do blisko 3000 osób przed wybuchem I wojny światowej.

1898

Wybitny archeolog rosyjski N. F. Bielaszewski podczas badań powierzchniowych środkowego odcinka Bugu odkrył na terenie obecnego obszaru miasta najstarsze ślady grup ludzkich z czasów późnego neolitu i wczesnej epoki brązu, czyli z okresu sprzed roku 2000 do 1400 przed Chr. Stanowisko zlokalizował koło wsi Błotków, na piaszczystych, rozwianych pagórkach, przeciętych szosą z Terespolu do fortu nr 6, w odległości 1,5 wiorsty od miasta (kilkadziesiąt metrów za nową piekarnią). Były to ślady plemion koczowniczych, trudniących się, zbieractwem i łowiectwem, które podczas wędrówek wzdłuż Bugu zakładały swoje obozowiska lub osiedlały się na dłużej w południowych granicach miasta. Bielaszewski znalazł tam około 80 wyrobów krzemiennych, w tym strzałki trójkątne i sercowate do gro-tów strzał, skrobacze i drapacze, półtylczak, rdzenie oraz wióry z obróbki krzemienia. Eksponaty z Błotkowa zostały bardzo starannie opracowane i były przechowywane na Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie. Nie było to pierwsze znalezisko archeologiczne

w Terespolu. Jeszcze z pierwszej połowy XIX wieku pochodzi sensacyjne odkrycie niemal dokładnie w tym samym miejscu cmentarzyska ludności kultury pomorskiej z wczesnej epoki żelaza, czyli z okresu od roku 700 do 200 przed Chr. Cmentarzysko zawierało groby z obstawą kamienną, nakrywane płytami kamiennymi, a w nich popielnice z przepalonymi kośćmi oraz różne przedmioty: szczątki broni, metalowe pierścienie, obrobiony w sześcian czarny kamień. Niewiele wiemy o okolicznościach tego odkrycia, a jedyna o nim informacja pochodzi z książki Józefa Ignacego Kraszewskiego „Sztuka u Słowian” wydanej w roku 1860. Stanowisko to zostało zniszczone podczas budowy szosy z Terespolu do fortu lebiedzińskiego w roku 1875.

1900

Z roku 1900 pochodzi informacja o polowie jesiotra na Bugu w okolicach Terespolu.

1903

Rosyjski generał Bazanow wybudował zachowany i użytkowany do dzisiaj budynek pocztowy położony wówczas poza miastem, w okolicach ulicy Granicznej i przekazał Zarządowi Poczty około 100 ha okolicznych gruntów. Pierwsza poczta w Terespolu powstała znacznie wcześniej. W okresie kursowania konnych dyliżansów pocztowych pomiędzy Brześciem i Warszawą istniał urząd pocztowy jeszcze w starym Terespolu, a pierwsze znane stemple pocztowe z napisem Terespol pochodzą z 1817 roku. W roku 1867, wkrótce po wybudowaniu drogi żelaznej Warszawa – Terespol, przewóz przesyłek pocztowych przejęła na siebie kolej. Naczelnikiem poczty w Terespolu był wówczas Zygmunt Marczewski.

1905–06

Na podstawie „ukazu tolerancyjnego” o swobodzie wyznań religijnych cara Mikołaja II, generalny gubernator w Warszawie w dniu

21 grudnia 1905 roku podpisał zgodę na otwarcie kościoła i reaktywowanie parafii rzymskokatolickiej w Terespolu. Kościół został otwarty w dniu 4 lutego 1906 roku, głównie za sprawą starań Stanisława i Wandy Kuczyńskich, ziemian z Koroszczyna, którzy z własnych funduszy pokryli większość niezbędnych remontów w zamkniętym przez 15 lat i niszczonym przez wilgoć kościele. Odnowiono ołtarze, sprawiono nowe stacje i obrazy, pobielono ściany, ułożono nową podłogę w miejsce zbutwiałej. Na uroczystość otwarcia kościoła przybyło około 15 tys. ludzi z bliższych i dalszych okolic Terespolu, najwięcej z Brześcia. O godzinie dziewiątej przed frontem kościoła prezes dozoru kościelnego Stanisław Kuczyński wręczył klucze nowemu proboszczowi ks. Aleksandrowi Arciszewskiemu, a w południe podczas uroczystej sumy ks. Szymon Pióro dokonał wyświęcenia kościoła. Wkrótce potem ks. Aleksander Arciszewski i prezes dozoru kościelnego Stanisław Kuczyński podjęli energiczne starania o odzyskanie części wyposażenia kościelnego, które zostało przekazane do kościoła w Malowej Górze w lipcu 1890 roku wraz z zamknięciem kościoła w Terespolu. Chodziło zwłaszcza o odzyskanie dwóch zabytkowych kielichów mszalnych z wygrawerowanymi na nich napisami „Flemming”, co wskazywało na ich pochodzenie z połowy XVIII wieku, gdy Jerzy Flemming był właścicielem Terespolu. Kielichy te zostały zwrócone kościołowi.

1907

Kościół w Terespolu przez ponad 30 lat był objęty różnorodnymi restrykcjami ze strony władz carskich, przez 10 lat był przyłączony do parafii w Malowej Górze, a przez 5 lat od roku 1900 do 1905 funkcjonował w podziemiu, a podstawowe usługi religijne, takie jak chrzty, pogrzeby, śluby, spowiedzi i nabożeństwa wykonywane były przez kapłanów w miejscach ustalanych na zasadzie konspiracji, zwykle nocą. „Ukaz” carski z roku 1905 spowodował dość złożoną sytuację wewnątrz samej parafii prawosławnej w Terespolu. Dawni unicy, którzy przecież doskonale rozumieli istotę prawosławia, zaczęli wówczas masowo odchodzić od Cerkwi z przyczyn pozareligijnych, utożsamiając Cerkiew z represjami wobec Polaków i z instytu-

cjami politycznymi Rosji, których agendą Cerkiew prawosławna w Polsce do pewnego stopnia była. W roku 1907 do prawosławia przyznawały się w Terespole już tylko 92 osoby narodowości polskiej. Parafia prawosławna mimo to nadal była liczna, ponieważ w tym czasie w Terespole przebywało ponad 700 Rosjan. Prorosyjskie władze administracyjne miasta prowadziły rejestr osób, które przeszły z prawosławia na katolicyzm i skrupulatnie wykorzystwały go w czasie I wojny światowej, podczas odwrotu Rosjan na wschód.

1915

Działania wojenne okresu I wojny światowej objęły bezpośrednio Terespol w roku 1915. Porażka wojsk rosyjskich na zachodzie doprowadziła do zajęcia ziem polskich przez wojska niemieckie i austro-węgierskie i do odwrotu Rosjan na wschód. W sierpniu 1915 roku armia Mackensena, złożona z trzech korpusów niemieckich i austro-węgierskich, posuwała się koncentrycznie w kierunku Brześcia na linii od Pratulina po Kodeń. Szykujące się do obrony dowództwo twierdzy brzeskiej w dniu 15 sierpnia ogłosiło ewakuację ludności cywilnej Brześcia i Terespolu, a w dniach 17 do 19 sierpnia w sposób brutalny przystąpiono do jej urzeczywistniania, wysiedlając w głąb Rosji ludność cywilną, głównie polskich i rosyjskich prawosławnych, a następnie wiele rodzin wyznania rzymskokatolickiego. Podczas wycofywania się Rosjan doszło do grabieży, płądrowań i podpaleń kilkudziesięciu domów w centralnej i wschodniej części Terespolu. Wojska niemieckie z przedpola Terespolu, Wołoczek i Michalkowa w dniach 24 i 25 sierpnia przystąpiły do ataku na twierdzę brzeską i zdobyły ją bez większego oporu w nocy z 25 na 26 sierpnia 1915 roku. Po zajęciu Terespolu, Niemcy z kolei wydali rozkaz ewakuacji w rejon Białej i Międzyrzecza dla większości pozostałych w mieście rodzin, zajmując dla potrzeb wojska ich domy i gospodarstwa rolne. Doszło do dalszej dewastacji miasta, w tym także niszczenia obiektów religijnych. Np. zimą 1915/16 do opalania kuchni polowej użyto zabytkowy XVIII-wieczny ikonostas z cerkwi prawosławnej, a samą cerkiew zamieniono w koszary.

1918

Rodziny wysiedlone przez Niemców z Terespoła w rejon Białej i Międzyrzecza, w roku 1918 otrzymały zezwolenie na powrót i zwrot zarekwirowanych domów i gospodarstw. Zimą 1918/19 w Terespolu panował głód i epidemia tyfusu, która zdziesiątkowała ludność cywilną. Terespol był najdłużej pod okupacją niemiecką ze wszystkich miast, należących dawniej do Królestwa Polskiego. Gdy w dniu 11 listopada 1918 roku ogłaszano niepodległość Polski, na wschód od linii Bugu, aż po Ukrainę znajdowały się silne zgrupowania wojsk niemieckich Ober-Ost. Niemcy w listopadzie 1918 roku zajmowali twierdzę Brześć wraz z dużymi przyczółkami po zachodniej stronie Bugu, obejmującymi obszar całego powiatu bialskiego. Do grudnia 1918 roku Niemcy ewakuowali się z części powiatu, a ich przyczółek na zachodnim brzegu zawężił się i przebiegał na linii Kodeń – Zalesie – Pratulín.

1919

13 stycznia 1919 roku podpisano w Zalesiu porozumienie z Niemcami, w którym uzgodniono, że przyczółek niemiecki na zachodnim brzegu Bugu zostanie zawężony do Terespoła, a linia demarkacyjna będzie przebiegała koło Małaszewicz. Miało to Niemcom umożliwić ewakuację swoich wojsk z Ukrainy przez Brześć. Ponieważ Niemcy zgromadzili w Terespolu większe siły, niż to było przewidziane w umowie i zamierzali oddać Brześć Ukraińcom, władze polskie postanowiły zlikwidować przyczółek na zachodnim brzegu Bugu i zająć Terespol. Działająca od grudnia 1918 roku w Białej dywizja podlaska gen. Antoniego Listowskiego, złożona z 2500 żołnierzy i wzmocniona wkrótce oddziałem konnym mjr Jerzego Dąbrowskiego, nocą z 5 na 6 lutego uderzyła na zgrupowanie niemieckie w forcie w Kobylanach. W ataku brały udział dwie kompanie 34 pułku piechoty, dowodzone przez por. Sokołowskiego. Atak nie powiódł się, a silny ostrzał karabinowy Niemców spowodował śmierć 12 żołnierzy i zmusił Polaków do odwrotu. Ale już w trzy dni później, 9 lutego 1919 roku, liczący 600 żołnierzy oddział konny mjr Dąbrowskiego

wkroczył bez większych oporów do Terespoła i zepchnął Niemców w okolice dworca kolejowego, skąd jeszcze tego dnia odszedł do Brześcia ostatni niemiecki pociąg pancerny. Pod wpływem przesadzonych bez wątpienia wiadomości, że w okolicach Terespoła pojawiły się silne oddziały polskiej kawalerii, nad ranem w dniu 10 lutego 1919 roku Niemcy oddali gen. Listowskiemu twierdzę Brześć i ewakuowali się do Prus Wschodnich.

1920

Wobec braku ustaleń międzynarodowych w sprawie wschodnich granic niepodległej Polski, od jesieni 1919 roku wojska polskie przemieszczały się na wschód, zajmując Wilno, Polesie, Wołyń i Podole. Po podpisaniu umowy i konwencji wojskowej z Ukrainą, w dniu 8 maja 1920 roku wojska polskie pod dowództwem marszałka Józefa Piłsudskiego wkroczyły do Kijowa. Na początku lipca 1920 roku Armia Czerwona przystąpiła do silnej kontrofensywy i już w dniu 2 sierpnia zajęła miasto i twierdzę brzeską. Wycofujące się na zachód oddziały polskie z Samodzielnej Grupy Poleskiej, dowodzone przez gen. Władysława Sikorskiego, obsadziły linię Bugu po stronie zachodniej, koncentrując znaczne wojska w Terespolu i w rejonie Terespoła. W tych okolicznościach w dniach od 2 do 6 sierpnia 1920 roku doszło do zacieklej walk w nadbużańskim pasie do Konstantynowa, przez Terespol, po Kodeń. W dniu 3 sierpnia nastąpił zmasowany atak wojsk sowieckich na most kolejowy na Bugu w Terespolu, gdzie wyjątkowo zaciętą i krwawą bitwę stoczył 64 Grudziądzki Pułk Piechoty. Nieprzyjaciel wywiesił wówczas białą flagę i prosił o kilka godzin rozejmu, aby zebrać z pola bitwy ciężko rannych i zabitych. Według komunikatu prasowego Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w ataku na most kolejowy w Terespolu zginęło ponad 500 żołnierzy sowieckich. W dniu 4 sierpnia Sowieci przedarli się przez Bug i czasowo zajęli Terespol. W tym dniu toczyły się zacięte walki na północ i południe od Terespoła. W rejonie od Alei Marzeń po Neple walczył 66 Kaszubski Pułk Piechoty, natomiast w rejonie Michalkowa, Murawca, Dobratycz i Kostomłot walczyły dwie brygady strzelców podhalańskich, które stoczyły kilka

potyczek wręcz na bagnety. W dniach od 5 do 6 sierpnia drugi batalion 22 Pułku Piechoty walczył o Terespol. Miasto przechodziło z rąk do rąk i dopiero wieczorem w dniu 6 sierpnia po ciężkich walkach udało się odrzucić nieprzyjaciela na wschodni brzeg Bugu. Wzięto wówczas przeszło 200 jeńców, kilka karabinów maszynowych, baterię dział i znaczny tabor. Front na linii Bugu zaczął się jednak załamywać i w nocy z 6 na 7 sierpnia został wydany rozkaz o przegrupowaniach i ewakuacji wojsk polskich na zachód. Armia sowiecka nie napotykając na większy opór oddziałów polskich wtargnęła na Podlasie i Mazowsze, skąd weszła na przedpola Warszawy. Po decydującej o losach tej wojny Bitwie Warszawskiej, zwanej także cudem nad Wisłą, toczonej w dniach od 15 do 17 sierpnia, nastąpił bezwładny odwrót wojsk sowieckich na wschód. W dniu 20 sierpnia 1920 roku oddziały 3 Dywizjonu Legionów wkroczyły do Terespolu, a o godzinie 22.00 zajęły Brześć.

1921

Brak jest szczegółowych publikacji o zniszczeniach wojennych w Terespolu poniesionych na skutek walk toczonych w roku 1915, 1919 i 1920. Według różnych szacunków wynosiły one od 50 do 70% strat majątku miasta i zabudowy w stosunku do roku 1914. Zmalała też drastycznie liczba mieszkańców Terespolu. O ile w roku 1914 Terespol liczył 5544 mieszkańców, to według spisu z roku 1921 liczba mieszkańców wynosiła 1919 osób i była najniższa od roku 1827. Z przymusowej deportacji w głąb Rosji ludność powracała do roku 1924, lecz już pod koniec roku 1920 z funduszków państwa uruchomiono tzw. nadkontyngent dla pogorzalców, głównie w postaci pożyczek drewna z lasów państwowych i niewielkich kwot w gotówce. Ze środków tych począwszy od roku 1921 wybudowano w Terespolu 46 nowych domów.

1926

W roku 1926 rozpoczął się wieloletni spór o pounicką ziemię kościelną pomiędzy proboszczem terespolskim Stefanem Ginalsikiem i księdzem prawosławnym w Kobylanach. Według nieuporządkowanych

ksiąg geodezyjnych do parafii w Terespolu należało 236 mórg ziemi pounickiej, położonej w Terespolu, Dobratyczach, Lebiedziewie, Żukach, Kobylanach, Koroszczynie i Lechutach. Spór zaczął się jeszcze w roku 1921 o 114 mórg lasu w Koroszczynie, gdy na potrzeby odbudowy budynków parafialnych w Terespolu wycięto z niego kilkanaście fur drzewa. Las ten uważał za własność swojej parafii ksiądz prawosławny w Kobylanach, ponieważ należał on wcześniej do zlikwidowanej i przyłączonej do Kobylan po I wojnie światowej cerkwi prawosławnej w Koroszczynie. Spór o ziemię w Koroszczynie przeszedł niebawem do wyższych instancji kościelnych i z ramienia cerkwi w Kobylanach prowadził go konsystorz Cerkwi Prawosławnej w Warszawie, a z ramienia parafii w Terespolu biskup siedlecki ks. Henryk Przeździecki, zaś przewód sądowy od roku 1929 do roku 1932 prowadził Sąd Okręgowy w Białej, Sąd Apelacyjny w Warszawie i Sąd Najwyższy. Sprawa ostatecznie zakończyła się przyznaniem spornej ziemi w Koroszczynie dla parafii terespolskiej, ale była tylko jednym z licznych sporów o ziemię parafialną położoną w różnych innych miejscowościach. W samym Terespolu do parafii należało 68 mórg ziemi i była ona sukcesywnie odstępowana pod wpływem różnych nacisków pod budownictwo miejskie. Np. w 1926 roku – Eugeniuszowi Pankli pod budowę apteki, w 1927 Radzie Miejskiej w Terespolu pod budowę rzeźni, w 1928 – Radzie Nadzorczej Spółdzielni Spożywczej pod budowę domu handlowego, w 1932 – Związkowi Kółek Rolniczych pod budowę biura, w roku 1933 – Marii Tomasiuk, Stanisławie Weremczuk, Annie Korneluk, Zygmuntowi Rosolskiemu i Alojzemu Paciejowi pod budowę domów. Według przeprowadzonych na nowo pomiarów geodezyjnych parafia w Terespolu w roku 1938 posiadała ogółem 223,5 ha ziemi parafialnej. Do parafii należały następujące miejscowości: Terespol, Błotków, Dobratycze, Kukuryki, Kobylany, Koroszczyn, Lebiedzie, Lechuty Duże i Małe, Łobaczew Duży i Mały, Murawiec, Michalków, Małaszewicze Duże i Małe, Samowicze, Wólka Dobryńska, Żuki, Podolański Dwór, Kołpin i Ogrodniki.

1927

Od roku 1927 gospodarkę miasta podtrzymywał przemysł przetwórczy, dając sezonowo zatrudnienie dla około połowy dorosłej ludności miasta. W roku 1927 najbardziej urodzajne ziemie na wschód i północ od Terespoła o powierzchni 128 ha Ministerstwo Spraw Wojskowych wydzierżawiło nieodpłatnie kilku generałom i pułkownikom twierdzy brzeskiej. Generalicja wydzierżawiła je odpłatnie dla przedsiębiorstw żydowskich pod uprawę warzyw, głównie ogórków i kapusty cukrowej. Wkrótce powstało pięć większych i kilka mniejszych ośrodków uprawy warzyw oraz zaplecze przetwórcze, złożone z trzech przetwórni: Izraela Zylbersztejna, Dawida Stockiego i spółki „Ogrol”, posiadających odpowiednie urządzenia do produkcji ogórków konserwowych. Odtąd Terespol stał się znanym w kraju i na świecie producentem ogórków. Obroty produktami warzywnymi pod koniec lat trzydziestych wynosiły średnio 30 tys. beczek ogórków, 10 tys. beczek kapusty i 50 tys. puszek ogórków konserwowych. Z tego na eksport wysyłano przeciętnie 800 ton ogórków i 250 ton kapusty.

1934

Terespol posiadał 11 ulic z parterową drewnianą zabudową złożoną z 322 budynków mocno zagęszczonych obok siebie i nie posiadających w zasadzie infrastruktury socjalnej. Kosztem 15 tys. złotych wybrukowano kilka odcinków ulic i oświetlono miasto, przedłużając sieć energetyczną z Brześcia. Na rynku przystąpiono do budowy szkoły podstawowej, ale inwestycja ta zakończyła się na wybudowaniu podpiwniczenia. Administracyjny obszar miasta uległ zmianom sprzed czasów I wojny światowej i wynosił zaledwie 83 ha, czyli obejmował rejon od Konowicy do ulicy Granicznej. Niektóre obiekty o znaczeniu ogólnomiejskim, takie jak poczta i dworzec kolejowy, leżały na gruntach Łobaczewa. Te anomalie hamowały rozwój miasta.

1935

Począwszy od połowy lat trzydziestych z inicjatywy przedsiębiorczego burmistrza Terespoła, Andrzeja Baja, ruszyła inwestycyjna

rozbudowa miasta. W roku 1935 przy ulicy Czerwonego Krzyża wybudowano nowoczesną rzeźnię miejską kosztem 32745 zł. Była to druga rzeźnia w dziejach miasta. Pierwszą wybudowali Niemcy pod koniec XVIII wieku w pobliżu Bugu.

1936

Przystąpiono do budowy wojskowego lotniska w Małaszewiczach. Ta duża inwestycja dała zatrudnienie dla wielu murarzy, betoniarzy i robotników z Terespoła.

1938

Według projektu budowniczego z Brześcia Ludwika Zarzyckiego na rynku wybudowano pierwszą halę targową z siedzibą dla zarządu miasta. Inwestycja kosztowała budżet miejski 64500 zł. Przystąpiono też do budowy drugiej bliźniaczej hali, której nie zdołano ukończyć przed wybuchem wojny (ukończyli ją Niemcy). Nijaki styl architektoniczny obu wzniesionych hal i ich lokalizacja w południowej części rynku wprowadziły niekorzystne zmiany w układzie przestrzennym miasta, odcinając główną ulicę od rynku i projektowanego centrum handlowego. Na przełomie roku 1938/39 wzniesiono w stanie surowym budynek szkoły łobaczewskiej, w którym po wojnie utworzono Liceum Ogólnokształcące. W tym samym czasie wybudowano Miejski Ośrodek Zdrowia przy ulicy Czerwonego Krzyża. W roku 1938 Terespol liczył 2612 mieszkańców, w tym 1333 mieszkańców stanowili Żydzi.

1939

Działania wojenne we wrześniu 1939 roku objęły Terespol stosunkowo późno. Pierwsze patrole rozpoznawcze niemieckiej piechoty zmotoryzowanej pojawiły się w mieście dopiero w nocy z 16 na 17 września. Znacznie wcześniej, bo już od pierwszego dnia wojny, dały o sobie znać nękające bombardowania lotnictwa Luftwaffe na lotnisko wojskowe w Małaszewiczach i na twierdzę brzeską. Ataki

lotnicze na Małaszewicze trwały codziennie do 12 września, podczas których zdołano zniszczyć niemal całkowicie hangary lotnicze, pasy startowe i większość samolotów. Niemcy atakowali także linię kolejową. Jednak zasadniczym celem Luftwaffe, przeprowadzanym z Terespoła, była twierdza brzeska. Mieścił się tam IX Okręg Korpusu, dowodzony przez gen. brygady Franciszka Kleeberga. W dniu 1 września 1939 roku w twierdzy brzeskiej stacjonowało około 4 tysiące polskich żołnierzy. Wbrew przypuszczeniom, główne natarcie na twierdzę brzeską, przeprowadzone przez niemieckie dywizje pancerne dowodzone przez gen. H. Guderiana, nastąpiło od najmniej spodziewanej strony wschodniej, z kierunku Żabinki i Kobrynia. Walki o twierdzę brzeską trwały od 12 do 17 września i toczyły się przy zmasowanym wsparciu lotnictwa niemieckiego. Z niewiadomych przyczyn Niemcy nie zajmowali terenów położonych na zachód od Brześcia. W dniu 15 września rozpoczęto ewakuację rannych polskich żołnierzy z twierdzy, wolnym jeszcze przejściem przez Bramę Terespolską i Wyspę Zachodnią do Terespoła i dalej na Włodawę. W dniu 16 września los obrońców twierdzy brzeskiej został przesądzony i wydano wtedy rozkaz opuszczenia cytadeli bez poddania się i kapitulacji, jedyną wolną wciąż drogą na Terespol. Wycofywanie polskich oddziałów rozpoczęło się o zmierzchu. Kolejno zaczęło się wycofywać dowództwo i sztab obronny, bataliony marszowe i wartownicze, baterie artylerii, tabory i samochody z rannymi. Z nastaniem nocy na drodze do Terespoła oświetlonej pożarami, wybuchami pocisków i niemieckimi rakietami, nastąpił chaos. Czas naglił – do Terespoła zbliżały się już patrole rozpoznawcze z niemieckiego 76 pułku piechoty zmotoryzowanej. Jako pierwsze na patrole te natknęły się w okolicach cerkwi i cmentarza prawosławnego samochody z 9 Dywizjonu Samochodowego mjr Władysława Jaskólskiego, wiozące rannych żołnierzy. Zostały one zniecackane oświetlone i ostrzelane z działek i karabinów maszynowych. Samochody stanęły w płomieniach, poległ mjr Jaskólski i kilkudziesięciu jego żołnierzy, wielu było rannych. Walki w okolicach cmentarza prawosławnego, prochowni i Suchego Mostu trwały od rana, część oddziałów polskich została w tym czasie doszczętnie rozbita lub wzięta do niewoli, część uratowała się, wycofując się

z Terespolu przez Błotków lub Murawiec. Niemcy zajęli twierdzę brzeską przed południem 17 września 1939 roku, by po kilku dniach pobytu przekazać Brześć oddziałom Armii Czerwonej, co nastąpiło 23 września po defiladzie wojsk niemieckich i sowieckich na ulicy Unii Lubelskiej. Polegli w Terespolu żołnierze polscy zostali pochowani we wspólnej mogile na cmentarzu prawosławnym.

1940–41

Po zajęciu Terespolu przez wojska Wehrmachtu, władzę w mieście sprawowały komisariat policji gestapo i jednostka patrolowa granicznej służby celnej, zorganizowana przy dworcu kolejowym. Niemcy sprawnie zorganizowali administrację cywilną miasta, ściśle określając jej kompetencje do funkcji wykonawczych, takich jak obowiązek prowadzenia ewidencji meldunkowej, organizowanie kwaterunku dla funkcjonariuszy niemieckich, ściąganie podatków i kontyngentów (przy udziale gestapo), organizowanie szarwarków czy przydział kartek żywnościowych. Utworzono terenową placówkę urzędu pracy, która zajmowała się wysyłaniem Polaków na przymusowe roboty do Rzeszy. W większości funkcje administracyjne pełnili dawni pracownicy urzędu miasta. Od początków swego istnienia posterunek policji granicznej w Terespolu rozpoczął wnikliwy drenaż miejscowego środowiska, gromadząc wiadomości o ukrywanej broni oraz zbierając materiały o miejscowej inteligencji, działaczach politycznych i oficerach zawodowych. W drugiej połowie 1940 roku zaczęły się uaktywniać działania konspiracyjne Polaków na terenie miasta. Pierwsze aresztowania nastąpiły w dniu 19 listopada, po spotkaniu konspiracyjnym grupy zajmującej się kolportażem prasy podziemnej w domu Walentego Woszczyńskiego przy ulicy Skulimowski Strasse (Czerwonego Krzyża). Aresztowano wówczas 12 osób. Zasadnicza fala masowych aresztowań w Terespolu nastąpiła nieco później i trwała od marca do kwietnia 1941 roku. Aresztowano wówczas 32 osoby. Aresztowanych przewieziono do Zamku w Lublinie i w kilka tygodni później umieszczono w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. Według niepełnej listy w niemieckich obozach koncentracyjnych zginęło 20 mieszkańców Terespolu. W Oświęcimiu zginęli: byli

burmistrz Terespola Andrzej Baj, księża Wincenty Celiński i Franciszek Michalak, organista Piotr Wardziński, sołtys gminy Aleksander Nowak, lekarz Łukasz Chodyniecki oraz Eugenia Janowicz, Feliks Jaworski, Maria Jaworska, właścicielka piekarni Julianna Kiryło i jej syn Wacław Kiryło, Zygmunt Gliński, Antoni Muszyński, Jan Sokółowski, Hilary Szydłowski, Ryszard Szczęśniewicz, Suligowski (urzędnik) i Seroczyński (podoficer). W Neugamer zginął Ryszard Jaworski, a na Zamku w Lublinie został rozstrzelany oficer Emil Jaworski. Po drugiej stronie frontu, w obozie sowieckim w Katyniu w roku 1940 został zamordowany kpt. broni pancernej Jan Jakuszko z Błotkowa Dużego.

1941

Niemcy już w roku 1940 przystąpili do odbudowy lotniska wojskowego w Małaszewiczach, by prace te zintensyfikować w pierwszej połowie roku 1941 w związku z planowaną napaścią na Związek Sowiecki. W czerwcu 1941 roku nastąpiła w Terespolu znaczna koncentracja wojsk niemieckich rozlokowanych w mieście i we wszystkich okolicznych wsiach wokół miasta, gdzie zgromadzono łącznie ponad 400 dział przeciwpancernych. Na trzy dni przed atakiem na Związek Sowiecki Niemcy otrzymali sprzęt do przekraczania wpraw Bugu i wyposażenie do budowy mostów pontonowych, które wypróbowali podczas ćwiczeń na akwenach wodnych wokół Terespola. Na kilka godzin przed atakiem, późnym wieczorem, zajęli pozycje strategiczne na linii Bugu. Atak nastąpił o godzinie 3 nad ranem w dniu 22 czerwca 1941 roku, wsparty zmasowanym nalotem samolotów bombowych startujących z Małaszewicz oraz silnym ostrzałem artyleryjskim, w tym miotaczy ognia i Grubych Bert. Odbyła się w okolicach Suchego Mostu i Michałkowa. Zaskoczeni w twierdzy Sowiet podjęli kontratak lotniczy, zakończony niepowodzeniem. Podczas bitwy powietrznej rozegranej nad Terespołem zestrzelono 7 myśliwców sowieckich. Naloty bombowców na broniących się w twierdzy Rosjan trwały trzy tygodnie. W czerwcu 1941 roku w Terespolu na północ od ulicy Topolowej utworzono obóz przejściowy dla sowieckich jeńców wojennych o nazwie Unterlager

A, wchodzący w skład obozów Fronstalag 307, utworzonych w lasach k. Holi i Woskrzenicy Dużej. Obóz obejmował trzy drewniane baraki, otoczone dwoma rzędami drutów kolczastych wzmocnionych zasiekami i mógł pomieścić 2000 jeńców. Przebywało w nim łącznie 4000 jeńców sowieckich w czasie istnienia obozu od czerwca do końca listopada 1941 roku. Podczas likwidacji obozu część chorych jeńców rozstrzelano w forcie łobaczewskim, dalszych 300 jeńców – na gruntach wsi Błotków Duży.

1942

Już w pierwszej połowie 1941 roku Niemcy przystąpili do tworzenia w Terespolu getta, ograniczając swobodę poruszania się Żydów poza obrębem wydzielonym. W Terespolu mieszkało wówczas około 1300 Żydów miejscowych, do których w maju 1941 roku przesiedlono pierwszy transport 385 Żydów z Krakowa. W sierpniu 1942 roku do Terespolu przybył transport dalszych 284 Żydów. Pod koniec września 1942 roku Żydzi z getta w Terespolu zostali wysiedleni do obozu przejściowego w Międzyrzecu Podlaskim, po selekcji przewieziono ich do obozu koncentracyjnego na Majdanku, bądź też do żydowskich obozów pracy. M.in. w Małaszewiczach od jesieni 1942 roku do lutego 1944 roku utworzono obóz żydowski w barakach na terenie tzw. Weroniki przy torach kolejowych, w którym przebywało przeciętnie 1000 osób jednocześnie. Żydów zatrudniano przy robotach ziemnych na lotnisku. W tym samym okresie w Terespolu istniał żydowski obóz pracy złożony z około 200 ludzi, zatrudnianych przy naprawach dróg, w budownictwie i pracach wodno-melioracyjnych. Z polecenia Niemców w Terespolu rozebrano i wyburzono 17 budynków żydowskich, w tym drewnianą bóżnicę przy dawnej ulicy Berka Joselewicza. Po wojnie do Terespolu nie powróciła ani jedna rodzina żydowska.

1943

Po eksterminacji terespolskich Żydów oraz aresztowaniach i osadzeniach w hitlerowskich obozach, bądź wywiezieniu na przymusowe roboty w głąb Rzeszy blisko 150 Polaków, liczba stałych mieszkań-

ców Terespoła spadła poniżej 1300 osób. W mieście uruchomiono produkcję marmolady dla potrzeb armii niemieckiej, czynne były dwa młyny, węzeł kolejowy i punkt rozładunkowy na stacji kolejowej. Jednak większość zdolnych do pracy mężczyzn pracowała w pobliskich Małaszewiczach, w dużym kompleksie lotnisko – stacja kolejowa. Już w roku 1940 Niemcy sprowadzili tu pierwsze samoloty z obsługą naziemną i jednostkami artylerii przeciwlotniczej, a od roku 1941 pośpiesznie tworzyli placówki budowlane wojsk lotniczych. W roku 1943 obsady obozowe lotniska tworzyło około 1000 Żydów z obozu Weronika oraz kommando robocze złożone z 400 jeńców sowieckich i 100 włoskich, aresztowanych za odmowę współpracy z armią niemiecką. Na lotnisku oraz przy pracach na węźle kolejowym zatrudniano również blisko 2000 pracowników cywilnych. Tak duże skupisko Polaków, mających w gruncie rzeczy dużą swobodę poruszania się i kontaktów pomiędzy sobą na różnych stanowiskach pracy w Małaszewiczach, uaktywniało ruch oporu przeciw okupantowi. W Małaszewiczach od października 1943 do lutego 1944 roku utworzono kurs Zastępczej Szkoły Podchorążych i kurs podoficerski, na których wyszkolono około 60 podchorążych i ponad 100 podoficerów Armii Krajowej. W strukturach AK na początku 1943 roku utworzono Kierownictwo Dywersji (Kedyw), nastawione m.in. na sabotaż i dywersję na liniach komunikacyjnych i zdobywanie broni. Szkolący się podchorążowie i podoficerowie pracujący na węźle kolejowym w Małaszewiczach zdobyli dużo uzbrojenia, amunicji, sprzętu i oporządzenia wojskowego. Również na stacji w Terespolu działała komórka sabotażowa podporządkowana organizacyjnie 6 rejonowi Wojskowej Służby Komunikacyjnej AK. W Terespolu akcje dywersyjne były mocno ograniczone ze względu na dużą koncentrację wojsk niemieckich z obszarów tyłowych. Tylko raz, w dniu 17 listopada 1942 roku, udało się wysadzić most kolejowy przed Terespolem, powodując dużą przerwę w ruchu komunikacyjnym.

1944

W związku z coraz bardziej oczywistą klęską Niemców na wschodnich frontach walki, w końcu czerwca 1944 roku wschodni dystrykt

lubelski z obszarów tyłowych ponownie przekształcił się w zaplecze frontu wschodniego. Niemcy próbowali utworzyć na Bugu linie obronne, mające za zadanie powstrzymanie ofensywy wojsk sowieckich. W połowie roku 1944 w Terespole przebywało 2555 żołnierzy niemieckich i węgierskich oraz 10 policjantów. Liczba wojskowych znacznie przekraczała liczbę mieszkańców miasta, zaś samo miasto zamieniono w koszary, lokując większość żołnierzy w kwaterach prywatnych. W lipcu 1944 roku od strony południowej na Podlasie wkroczyły oddziały Armii Czerwonej i Wojska Polskiego, które w dniu 26 lipca wyzwoliły Białą Podlaskę i Siedlce. W tym czasie na wschód od Białej, w kotle w Terespole i Brześciu zamknięta była duża część wojsk niemieckich, mających zresztą pełną drogę odwrotu w kierunku północnym na Janów. Niemcy próbowali się bronić w Brześciu, umacniając swoje linie obronne przy Bugu. Trwały w tym czasie zmasowane ataki bombowców sowieckich na twierdzę brzeską i na lotnisko w Małaszewiczach oraz walki powietrzne o Brześć, toczone także nad Terespolem. Niemcy pośpiesznie organizowali w granicach Terespolu obronę artyleryjską i przeciwlotniczą. Front po krwawych lecz krótkich walkach przeszedł przez Terespol w dniu 28 lipca 1944 roku. Wycofujący się Niemcy porzucili w okolicach miasta duże ilości broni przeciwpancernej. Wbrew obawom większości mieszkańców miasta, którzy na początku lipca ewakuowali się do okolicznych wsi w obszarach leśnych, sam Terespol nie poniósł większych strat w wyniku bombardowań i po przejściu frontu.

1944–45

Terespol od początku września do zimy 44/45 stał się główną trasą przerzutową wojsk sowieckich na front, który się zatrzymał na linii Wisły. Czynny był transport kolejowy i droga samochodowa z Brześcia przez Suchy Most. W warunkach stałej dyslokacji przemieszczających się wojsk, w kilka dni po przejściu frontu w Terespole przystąpiono do tworzenia władz gminnych. Administrację cywilną organizował pierwszy wójt po wyzwoleniu, Zygmunt Skulimowski – przed wojną wysoki urzędnik twierdzy brzeskiej, który w czasie okupacji osiadł w Terespole i zajmował się ogrodnictwem. Pierwszym

zadaniem, jakiego podjął się Zygmunt Skulimowski, była bardzo sprawna organizacja szkół. Już w roku szkolnym 1944/45 w budynku szkoły łobaczewskiej utworzono Samorządowe Gimnazjum Miejskiej Rady Narodowej z dyrektorem Józefem Sosnowskim i szkołę podstawową z kierownikiem Janem Czajkowskim. Do normalnych zajęć przystąpiły też szkoły podstawowe: siedmioklasowa w Terespolu i czteroklasowa w Błotkowie Dużym, kierowana przez Bronisławę Zajacównę. W tym samym czasie Wacław Żuk przystąpił do organizowania posterunku milicji. W pełni ukonstytuowane władze gminne w Terespolu na zasadzie instrukcji z dnia 22 sierpnia o organizacji władz administracyjnych w powiecie, wydanej przez Powiatową Radę Narodową w Białej Podlaskiej, powstały pod koniec roku 1944. Stanowisko przewodniczącego gminy objął wówczas Jan Ilkowski. Pod koniec roku 1944 Terespol liczył 1200 mieszkańców. Zasiadanie miasta rozpoczęło się w drugiej połowie 1945 roku, gdy na konferencji poczdamskiej zapadła decyzja w sprawie nowych granic Polski. Przez Terespol przetoczyła się wówczas fala repatriantów zza Bugu. Wolne pożydowskie domy zasiedlili w pierwszej kolejności przesiedleńcy wywodzący się z rejonu Brześcia.

1946–48

Do roku 1946 zdołano reaktywować większość zakładów, które były czynne przed wojną i podczas okupacji. Pod względem legislacyjnym zakłady te nie podlegały żadnym roszczeniom własnościowym (przed wojną należały do Żydów), w związku z czym zostały one przyjęte pod zarząd państwa w ramach mienia opuszczonego. Zakłady przetwórstwa warzywnego przyjęła spółdzielnia „Społem”, rzeźnię, masarnię i wytwórnię wód gazowanych przyjęła spółdzielnia „Rolnik”, natomiast mleczarnię – Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Białej Podlaskiej. Czynne były dwa prywatne młyny i piekarnia. Zakłady te w pełni zabezpieczały potrzeby żywnościowe regionu. Na podstawie dekretu o reformie rolnej z lipca 1944 roku rozparcelowano działki ogrodnicze po b. wyższych oficerach, położone przy dzisiejszej ulicy 3-go Maja i przekazano je mieszkańcom miasta. Działki te przynosiły później dodatkowe zyski z uprawy ogórków. Hale targowe wydzier-

zawiono pod sieć prywatnych sklepów oraz otwarto różnego rodzaju punkty usługowe: zakład mechaniczny, krawiecki, szewski, fryzjerski, dwie kuźnie, aptekę, punkt weterynaryjny itp. Począwszy od roku 1946, poprzez rok 1947 i 1948 trwał odwrót wojsk sowieckich z zachodu na wschód. Sowieci wycofywali nie tylko wojsko i sprzęt wojskowy lecz przede wszystkim olbrzymie „reparacje” wojenne w postaci mienia zagrabionego w Niemczech i na Ziemiach Odzyskanych. Transport odbywał się koleją, której przepustowość okazała się wkrótce niewystarczająca, a także samochodami i furmankami. Wąska gardziel na Bugu przez most kolejowy i most drogowy przez twierdzę powodowała olbrzymie zatory, w związku z czym Sowieci koczowali bezustannie w rejonie kolei i na miejskich pastwiskach. W tym okresie znacznie poszerzono węzeł PKP. Wraz z normowaniem się sytuacji politycznej kraju, w Terespolu utworzono jednostkę Wojsk Ochrony Pogranicza i Graniczny Urząd Celny.

1950

Do roku 1950 Terespol leżał w administracyjnych granicach ustalonych w okresie międzywojennym, na obszarze 83 ha, obejmującym 2/3 powierzchni faktycznej zabudowy miasta. W roku 1950 w obszar miasta włączono tereny na wschód od Konowicy po przejście drogowe na Bugu, Błotków Mały (Kościszki), Wołoczki (Łąkowa), ulicę Nową i część ulicy Piłsudskiego oraz tereny położone przy ulicy Wojska Polskiego na zachód od ulicy Granicznej i na północ od stacji PKP. W wyniku tej inkorporacji obszar miasta powiększył się 10-krotnie i wynosił 864 ha. Liczba mieszkańców miasta wzrosła do 3400 osób. Radzie miejskiej przewodniczył Piotr Misiejuk.

1953–61

Funkcje przewodniczących Miejskiej Rady Narodowej w Terespolu pełnili kolejno Władysław Turło, Franciszek Jadwiszczak, Stanisław Chutny i Aleksander Dziem.

Rosyjskie tory kolejowe o szerokości 1520 mm i polskie o szerokości 1435 mm powodowały konieczność przeładunku wszystkich towarów przewożonych pociągami przez Bug. Terespol nie nadawał się na graniczną stację przeładunkową ze względu na swoje uwarunkowania terenowe i gęstą zabudowę wzdłuż torów kolejowych, w związku z czym pod obszar portu przeładunkowego wytyczono duże tereny w rejonie stacji Małaszewicze, poczynając od Kobylan po Dobrynę oraz na północ i południe od tych miejscowości. Wykorzystano infrastrukturę po byłym lotnisku w Małaszewiczach pod budowę lokomotywowni i wagonowni, natomiast przy torach wybudowano dwie rampy przeładunkowe, dwie naziemne estakady przystosowane do przeładunków towarów sypkich oraz dwa terminale przystosowane do przeładunków towarów za pomocą suwnic bramowych. Równocześnie z budową terminali i zaplecza budynków administracyjnych w Małaszewiczach, na terenach leśnictwa Zalesie przystąpiono do budowy czterech dalszych terminali w Raniewie, Kowalewie, Podśędkowie i Wólce z szeroką gamą możliwości przeładunkowych na rampach, estakadzie, torach suwnicowych i torach zbliżonych, m.in. za pomocą taśmociągów, wózków widłowych i do samochodów ciężarowych. Konieczność dostawy paliw z ZSRR do Polski i NRD zadecydowała o budowie Zakładu Produktów Naftowych CPN w Małaszewiczach, ze zbiornikami na ropę, benzynę i paliwo lotnicze oraz stacjami przeładunków cystern i nalewu. W latach 1949-60 były to największe inwestycje budowlane w powiecie białkopodlaskim. Na początku lat sześćdziesiątych suchy port przeładunkowy w Małaszewiczach był największym tego typu portem w Europie, a jego zdolność przerobowa osiągnęła 40 tys. ton ładunków sypkich i zjednostkowanych oraz 3 tys. ton benzyny i paliw na dobę i była wyższa od przeładunków dobowych portów w Gdyni i Gdańsku razem wziętych. Port przeładunkowy w Małaszewiczach definitywnie rozwiązał problem zatrudnienia w rejonie. W roku 1960, 65% czynnych zawodowo mieszkańców Terespoła pracowało w transporcie, z tego 1200 osób w Małaszewiczach.

1953–55

Powody nie tyle gospodarcze, co militarne, zadecydowały o modernizacji przejścia drogowego przez Bug oraz o budowie obwodnicy drogi E-30 na południe od Terespolu, z wiaduktem przez tory kolejowe. Rejon Bugu był wtedy, jedną z najbardziej strzeżonych granic w Europie, z pasami ziemi ornej wzdłuż rzeki i zasiekami z drutu, a sam przyjazd do miasta przygranicznego wymagał zezwolenia władz i był połączony z kontrolą dowodów osobistych. Pod budowę obwodnicy użyto nasypów ziemnych jednego z dwóch fortów w Lebedziewie oraz prochowni w Terespolu, niszcząc bezpowrotnie inżynieryjne zabytki sztuki fortyfikacyjnej z XIX wieku, rozebrano też nasypowy odcinek starej drogi z Kodnia do Brześcia, niszcząc z kolei unikalne stanowisko flory wzdłuż drogi, złożone z wierzb, krzewów kolczastych i dziczatego chmielu. Chmiel był reliktdwą pozostałością po dawnych uprawach dla potrzeb własnych browarów, które istniały w Terespolu przez 200 lat.

1956–65

Liberalizacja w przepisach prawa handlowego po roku 1956 zapoczątkowała zainteresowanie terespolskimi ogórkami, które dobrze się sprzedawały w kraju i za granicą. Powstały trzy przedsiębiorstwa wyspecjalizowane w produkcji ogórków. Eksportowe Zakłady Przetwórstwa Warzywnego w Terespolu produkowały głównie ogórki konserwowe, otrzymując wkrótce (w 1964 roku) międzynarodowy znak najwyższej jakości za swoje wyroby, jako pierwsze przedsiębiorstwo tego typu w Polsce i osiągając moc przerobową około 700 ton puszek ogórków rocznie. Eksport roczny osiągał 500 ton, a bardzo dobre wyroby trafiały na rynki m.in. Stanów Zjednoczonych, Kanady, Austrii, Anglii, Niemiec, Szwecji, a nawet tak egzotycznych krajów jak Syjam i Wenezuela. Dwie kwaszarnie ogórków na Konowicy i w Kobylanach należały do Centrali Spółdzielni Ogrodniczych w Białej Podlaskiej, natomiast kwaszarnia ogórków w forcie lebedziewskim – do spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Terespolu. Przedsiębiorstwa te eksportowały ponad 1500 ton ogórków w beczkach rocznie. Wszystkie te przedsiębiorstwa surowiec do pro-

dukcji ogórków uzyskiwały ze skupu od mieszkańców okolicznych wsi. Natomiast handel ogórkami na rynki krajowe przeszedł w ręce przedsiębiorców prywatnych, którzy, jak się szacuje, wywozili z Terespoła 3-krotnie więcej ogórków, niż wszystkie przedsiębiorstwa uspołecznione. Rodziło to określone przychody producentów indywidualnych, w tym także duże zyski producentów z Terespoła. W latach pięćdziesiątych i w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych wybudowano w Terespolu 167 domów prywatnych, z tego 85 murowanych, za przychody uzyskiwane głównie z produkcji i handlu ogórkami. Ale względna zamożność mieszkańców miasta uzewnętrzniała się także w podwyższonym standardzie wyposażenia mieszkań, z nowymi typami mebli i zmechanizowanym sprzętem gospodarstwa domowego, zakupem samochodów i innych dóbr. Np. w roku 1963 w Terespolu było zarejestrowanych 1008 abonentów radiowych, 61 abonentów telewizyjnych (nie było jeszcze stacji przekąźnikowej w Łosicach) i 94 abonentów telefonicznych.

1958

Utworzono amatorski chór „Granica” z dyrygentem Romanem Oszczanem, akompaniatorem Lechem Tellosem i solistką zespołu Janiną Kobierską. Chór działał do roku 1995 i przez 37 lat swojej działalności dorobił się olbrzymiego repertuaru, złożonego z 220 opracowań na cztery głosy pieśni ludowych, patriotycznych, wojskowych, sakralnych (polskich i łacińskich) oraz pieśni klasycznych kompozytorów polskich i obcych. Chór „Granica” koncertował na wielu występach okolicznościowych, festiwalach pieśni i licznych imprezach religijnych w Polsce i na Białorusi. Był nagradzany, uhonorowany m. in. Srebrną Odznaką Polskiego Związku Chórów i Orkiestr, przyznaną w roku 1983 w Warszawie. Długoletnim dyrygentem i kierownikiem artystycznym chóru był Henryk Rozporski.

1961–65

Na początek lat sześćdziesiątych przypadają pierwsze poważniejsze inwestycje w mieście w okresie powojennym. Terespol posiadał wówczas 31 ulic ze starą drewnianą zabudową, niewiele zmienionych

od czasów wojny (poza zabudową indywidualną raczej na obrzeżach miasta), z których tylko dwie ulice posiadały utwardzoną nawierzchnię. Brak było chodników, Terespol nie posiadał prawie wcale zieleni, a niektóre ulice np. Aleja Marzeń, Buczka, Cicha, część Sienkiewicza nie posiadały także elektryczności. Dobrą passę budowlaną zapoczątkował okres kadencji Wandy Kuśnierek, absolwentki Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie, na stanowisku przewodniczącej Miejskiej Rady Narodowej. Za jej kadencji do roku 1964 wybudowano w Terespole 6 pierwszych bloków mieszkalnych, z których 3 bloki komunalne usytuowano na rynku i 3 dalsze bloki Urzędu Celnego na ulicy Czerwonego Krzyża. Oddano także do użytku kilka obiektów użyteczności publicznej: nową przychodnię lekarską z izbą porodową przy ulicy Czerwonego Krzyża, remizę strażacką wybudowaną w miejscu dawnej bóżnicy żydowskiej, kino „Granica” i pawilon „Domu Książki” przy Wojska Polskiego. Lecz najbardziej prestiżową inwestycją budowlaną były dwa obiekty o pierwszorzędym znaczeniu: nowoczesna szkoła podstawowa przy ulicy Sienkiewicza i nowy dworzec PKP.

1963

Terespol co najmniej od czasów I wojny światowej borykał się z trudnościami lokalowymi szkół podstawowych, gdyż tak należy określić lokalizację poszczególnych klas szkoły w różnych budynkach, położonych w różnych częściach miasta. Jeszcze w początkach lat dwudziestych zachował się i częściowo był użytkowany XIX-wieczny drewniany budynek pierwszej szkoły elementarnej wybudowanej w nowym Terespole, położony nieco na wschód od dzisiejszego Liceum Ogólnokształcącego, który charakteryzował się bardzo wysokim dwuspadowym słomianym dachem. Drewniana szkoła przy kościele została wybudowana zaraz po I wojnie światowej i niebawem okazała się zbyt ciasna, ponieważ w okresie międzywojennym filie tej szkoły mieściły się m.in. w Belwederze, w budynku zajmowanym dzisiaj przez restaurację „Zielona” oraz w jednym z domów przy ulicy Czerwonego Krzyża. W okresie powojennym sytuacja lokalowa szkoły podstawowej w Terespole pozostała bez zmian. Do

budowy nowej szkoły przystąpiono w roku 1961, w ramach ogólnopolskiej akcji 1000 szkół na tysiąclecie Państwa Polskiego. Prace rozpoczęto od utwardzenia żużlem nawierzchni ulicy Sienkiewicza oraz doprowadzenia elektryczności do tych rejonów ulicy, gdzie miała powstać szkoła. Szkoła została wybudowana kosztem ponad 8 mln złotych i oddana do użytku w 1963 roku. Było w niej wówczas 15 sal lekcyjnych, pracownię biologiczną, fizyczną i techniczną, biblioteka, sala wychowania fizycznego, świetlica, stołówka i kuchnia. W roku 1963 do szkoły uczęszczało 740 uczniów, których nauczało 25 nauczycieli. Zatrudniono 9 osób personelu administracyjnego i gospodarczego.

1964

Stary dworzec w Terespolu wybudowany został około roku 1870 i znajdował się w końcu dzisiejszej ulicy Stacyjnej. Spełniał on różnorakie funkcje związane z obsługą podróżnych, w tym także posiadał niegdyś miejsca noclegowe oraz restaurację, odwiedzaną zwłaszcza chętnie przez budowniczych fortów. Jerzy Andrzejewski na dworcu w Terespolu z tego okresu umieścił fragment swojej powieści „Miazga”. Przez krótki czas z dworca w Terespolu kursowały „tramwaje konne” przez most liniowy na Bugu do twierdzy brzeskiej. W latach wojen dworzec spełniał ważne funkcje strategiczne. Tu rozegrała się decydująca potyczka kawalerii mjr. Jerzego Dąbrowskiego z Niemcami o wyzwolenie Terespolu w dniu 9 lutego 1919 roku, a podczas okupacji mieściła się niemiecka jednostka patrolowa granicznej służby celnej i ... komórka sabotażowa AK. W latach powojennych stary dworzec w Terespolu okazał się niewystarczający dla obsługi ruchu pasażerskiego i został rozebrany w roku 1978. Nowy dworzec wybudowano w innym miejscu, dokładnie na trasie ulicy Janowskiej łączącej Łobaczew z Terespolem. Jego projektantem był architekt Stanisław Kaller z Centralnego Biura Budownictwa Kolejowego w Warszawie, twórca kilku nowoczesnych dworców w Polsce, m.in. Dworca Gdańskiego w Warszawie. Dworzec w Terespolu z założenia miał być wizytówką kraju dla podróżnych przybywających ze wschodu, stąd też nadano mu charakter

prestżowy, z okazałymi wystrojami z piaskowca, marmuru i dużych oszklonych płaszczyzn. Koszt budowy dworca wynosił 35 mln złotych, a jego uroczyste otwarcie odbyło się w dniu 6 czerwca 1964 roku.

1966

W marcu 1966 roku miała miejsce w Terespolu największa powódź stulecia od roku 1924. Stan alarmowy wody został przekroczony w dniu 22 lutego i osiągnął szczytowy poziom w dniu 3 marca, kiedy poziom wody wzrósł do 422 cm i przekraczał stan alarmowy o 172 cm. Została wówczas zalana pradolina Bugu i zatopione wsie Murawiec, Michalków, Samowicze i Kukuryki oraz cały Terespol za wyjątkiem ulic Wojska Polskiego i Czerwonego Krzyża. Woda przerwała most w Terespolu na trasie E-8 i uszkodziła most na Konowicy. Wysoki stan wody utrzymywał się do dnia 5 marca i całkowicie sparaliżował życie miasta. Łączność z niektórymi rejonami w mieście utrzymywały amfibie wojskowe, łodzie i tratwy. Powódź została dokładnie zaobserwowana przez istniejącą w Terespolu od roku 1954 Stację Meteorologiczną, mieszczącą się wówczas przy ulicy Narutowicza. Stację przeniesiono w roku 1972 na ulicę Polną. Jest ona wyposażona w różnorakie, wysokiej klasy termometry, barometry, deszczomierze, wodowskazy na Bugu, maszty z wiatromierzami i inne urządzenia służące m.in. do obserwacji zaćmień słońca, a nawet trzęsień ziemi, co istotnie zaobserwowano w Terespolu w dniu 4 marca 1977 roku. Stacja Meteorologiczna w Terespolu podlega Instytutowi Meteorologii i Gospodarki Wodnej w Warszawie i jest jedyną w województwie białkopodlaskim. Jej wieloletnim kierownikiem był Edward Denis.

1966–75

W latach 1966-71 funkcję przewodniczącego Miejskiej Rady Narodowej w Terespolu pełnił mjr Henryk Hawrot. Był on jednym z najlepszych gospodarzy miasta w okresie powojennym, na co złożyły się także okoliczności obiektywne, związane z dużymi subwencjami pań-

stwowymi na pokrycie strat spowodowanych powodzią z roku 1966. Ze środków tych wybudowano wały przeciwpowodziowe od strony Bugu i uporządkowano nawierzchnię wraz z chodnikami niemal wszystkich ulic Terespoła, w którym większość ulic na obrzeżach miasta, jak np. Łąkowa, Kościuszki, Piłsudskiego czy Nowa były polnymi drogami. Zasadzono większość rosnących dzisiaj drzew. Był to także okres intensywnej rozbudowy miasta. W roku 1972 nastąpiła reorganizacja administracji terenowej, w wyniku której powstała Miejsko-Gminna Rada Narodowa, a organem wykonawczym został naczelnik miasta i gminy. Pierwszym naczelnikiem Miasta i Gminy Terespol został Józef Misiejuk, a sekretarzem – Andrzej Kwiatkowski. W roku 1972 powstała spółdzielnia mieszkaniowa „Zgoda” i były zbrojone tereny pod budowę bloków kolejowych. Pierwsze duże bloki mieszkalne wybudowano później, po roku 1975, wcześniej natomiast przystąpiono do budowy dużego osiedla „Wschód”.

1976

Osiedle „Wschód” powstało na planie starego Terespoła z czasów Flemminga i w ogólnym zarysie odpowiadało dawnej zabudowie miasta. Główna ulica osiedla, Wspólna, przeprowadzona została niemal dokładnie na linii istniejących tu niegdyś ulic Warszawskiej i Brzeskiej i przecinała dawny rynek od północy, ulica Lipowa wytyczona została w planie ulicy Komisarskiej, którą przed dwustu laty zamieszkiwali urzędnicy z zarządu i administracji dóbr, a ulica Akacyjowa pokrywała się do pewnego stopnia z dawną ulicą Zaszkolną w żydowskiej dzielnicy starego Terespoła. Podczas kopania fundamentów pod dom Teodora Poleszczuka przy ulicy Wspólnej 19 został odkopany skarb monet pod grubą warstwą zmurszałej cegły, ukryty w glinianym dzbanie na głębokości 120 cm w ziemi. Jak się później okazało, skarb monet terespolskich liczył ogółem 9525 sztuk o łącznej wadze 10,7 kg, z czego 9517 monet stanowiły miedziane szelągi, tzw. boratynki z czasów Jana Kazimierza (znanego nam już właściciela pałacu w Błotkowie), bite w mennicach Korony i Litwy w latach 1659-1666, w tym również w mennicy w Brześciu. Szelągi, zarówno polskie jak i litewskie, posiadały na awersie popiersie Jana

Kazimierza i herb Ślepowron, natomiast na rewersie szelągów polskich znajdował się Orzeł, a litewskich – Pogoń. Data ukrycia skarbu terespolskiego przypada najwcześniej na rok 1711, ponieważ wśród pojedynczych monet znajdowały się monety obce, pośród których były szelągi ryskie, szelągi liwońskie z Inflant oraz połuski rosyjskie Piotra I bite od roku 1711. Nie przeczy temu duża ilość boratynek, które zaprzestano bić po roku 1666, ale jeszcze przez 100 lat znajdowały się one w powszechnym obiegu i stanowiły podstawową masę drobnej monety zdawkowej. Skarb terespolskich monet, stanowiący największe znalezisko monet nowożytnych na terenie województwa białkopodlaskiego i jedno z największych znalezisk boratynek w Polsce, po oczyszczeniu i konserwacji został przekazany Muzeum Okręgowemu w Białej Podlaskiej.

1975–77

Połowa lat siedemdziesiątych zaowocowała, jak wszędzie w Polsce w okresie prosperity budowlanej zwanej „okresem gierkowskim”, niespotykanym wcześniej rozwojem budownictwa mieszkaniowego. Spółdzielnia mieszkaniowa „Zgoda” oddała wówczas do użytku pierwsze duże pięciokondygnacyjne bloki mieszkalne i wraz z powstałą w 1983 roku spółdzielnią „Przyszłość” rozrosła się w największą dzielnicę miasta, złożoną w roku 1991 z 10 bloków spółdzielczych i wybudowanych wcześniej 4 bloków kolejowych. W budowie była wówczas duża przychodnia lekarska i apteka przy ulicy Sienkiewicza, a wcześniej oddano do użytku pawilon Domu Handlowego przy Czerwonego Krzyża (1977) i na rynku wybudowano reprezentacyjną restaurację „Kos” (1978).

1978

W roku 1978, zapewne w związku z mającą się odbyć za dwa lata olimpiadą w Moskwie, wybudowano miejski stadion z boiskiem, bieżnią, kortami, trybunami dla widzów i ładnym stylowym budynkiem z halą treningową, zapleczem socjalnym i noclegownią. Rozpoczęto też budowę ośrodka rekreacji w Kobylanach wraz z campin-

giem i zajazdem, które później stały się zapleczem materialnym z uzyskiwanych przychodów dla Ludowego Klubu Sportowego w Terespolu. Sport, zwłaszcza piłka nożna, cieszyły się zawsze dużą popularnością w Terespolu w całym okresie powojennym i przyciągały tłumy widzów. Boisko najpierw usytuowane było na rynku od strony Czerwonego Krzyża, a po wybudowaniu na początku lat sześćdziesiątych pierwszych bloków mieszkalnych w tej części rynku, zostało przeniesione na miejskie pastwisko przy cerkwi, na obecne miejsce. Tuż po wojnie działał bardzo dobry klub piłkarski „Kolejarz”, złożony w dużej mierze z przedwojennych piłkarzy z Brześcia, po nim była „Terespolanka”. Jednak największe osiągnięcia sportowe Terespoła przypadły pod koniec lat osiemdziesiątych, z chwilą założenia sekcji podnoszenia ciężarów. Bardzo dobra praca z młodzikami znakomitych trenerów Stefana Polaczuka i Tomasza Oleszczuka zaowocowała sukcesami na skalę krajową, a ciężarowcy z Terespoła w kategorii juniorów byli jedną z najlepszych drużyn w Polsce.

1979

Z końcem lat siedemdziesiątych ilość wiernych parafii rzymskokatolickiej w Terespolu przekroczyła 6000 osób i stary kościół z 1863 roku, budowany z myślą dla około 500 ludzi wyznających wówczas katolicyzm, nie mieścił już wszystkich wiernych uczestniczących w nabożeństwach. Powstała wówczas idea budowy nowego kościoła, której inicjatorem był ówczesny dziekan ks. Józef Guzewski. Budowę kościoła rozpoczęto w roku 1979 i zakończono w roku 1984, w bardzo trudnym okresie stanu wojennego. Pierwszym nabożeństwem w nowym kościele była msza prymicyjna, odprawiona w dniu 23 czerwca 1985 roku przez nieżyjącego już o. oblata, ks. Mirosława Horoszko z Terespoła. Być może z przyczyn materialnych, kościół nie jest udany architektonicznie poprzez chybione założenie połączenia go ze starym kościołem na linii krzyża. Prezentuje bowiem inny styl i jest znacznie wyższy, a proste nieozdobne ściany, dwuspadowy dach i ciężka wieża kłóć się z architektoniczną lekkością starego kościoła. Jak dotąd, w zabudowie wnętrza kościoła nie pomyślano

o urządzeniu odrębnego ołtarza dla niezwyklej figury Chrystusa, przywiezionej do Terespola po wojnie w roku 1945 ze Zbirogów koło Brześcia przez ks. Pawlonkę. Historyczny rodowód tej figury wywodzi się z dawnych kresów Rzeczypospolitej, które weszły później w skład imperium tureckiego. Posąg został wykupiony z rąk muzułmanów na podstawie umowy, według której Polacy mieli zapłacić Turkom tyle złota, ile sam posąg ważył. Ale wszak stał się cud i na szali znalazło się dziwnie mało złota. Posąg powrócił do Polski podczas wyprawy wojsk marszałka Józefa Piłsudskiego na Kijów w roku 1920. Wieziony do Polski końmi, pozostał w Zbirogach od dnia 14 czerwca 1920 roku, ponieważ konie odmówiły dalszej drogi i uklęły przed wiejskim kościołem. W latach międzywojennych posąg Chrystusa w Zbirogach był obiektem szczególnego kultu i uchodził za cudowny. Po wojnie został zapomniany.

1979–89

Ostatnią kadencję naczelników miasta i gminy Terespol pełnili kolejno: Antoni Tarasiuk, Józef Misiejuk i Janusz Jencz.

1981

7 kwietnia 1981 roku zmarł Karol Andrzejuk, jeden z założycieli Liceum Ogólnokształcącego w Terespole, jego dyrektor w latach 1948-1969 oraz jedyny terespolanin, którego nazwiskiem nazwano jedną z ulic miasta. Uporowi i wytrwałości Karola Andrzejuka w trudnych latach powojennych Liceum zawdzięcza swoje istnienie. Założone w roku 1944 gimnazjum nie posiadało własnego budynku i mieściło się w drewnianej szkole podstawowej w Terespole. Przeniesione w roku 1948 do szkoły łobaczewskiej, dysponowało dwiema salami w nie wykończonym wówczas budynku i dwiema salami w drewnianej oficynie. W roku 1950 gimnazjum zostało upaństwowione i jako Państwowa Szkoła Ogólnokształcąca Stopnia Licealnego dysponowało czterema salami lekcyjnymi, zajmując połowę piętra. W roku 1954 wykończono całe piętro i Liceum dysponowało już 6 salami lekcyjnymi i pracowniami naukowymi. W roku 1969 do-

budowano skrzydło szkoły z salą gimnastyczną wraz z zapleczem i dwiema salami lekcyjnymi. W roku 1972 Liceum otrzymało nazwę im. Bohaterów Warszawy. Liceum Ogólnokształcące do roku 1996 opuściło ponad 2300 absolwentów, z których blisko 700 ukończyło szkoły wyższe.

1985–90

Środkowy odcinek terenów rolnych na północ od ulicy Kościuszki przeznaczono pod budowę osiedla domów jednorodzinnych. Osiedle Kodeńskie-1 zostało wybudowane w latach 1985-90 w planie czterech ulic: Kardynała Wyszyńskiego, Sikorskiego, Pułaskiego i Armii Krajowej i składało się wówczas z 83 zróżnicowanych architektonicznie domków jedno i dwurodzinnych. Do roku 1990 osiedle uzyskało pełną infrastrukturę komunalną, łącznie z nawierzchnią asfaltową i jako jedno z pierwszych zostało podłączone do sieci wodociągowej. Ukończenie budowy Osiedla Kodeńskiego-1 zbiegło się z rozpoczęciem budowy nowego osiedla przy sąsiedniej ulicy Piłsudskiego. Jednak osiedle przy Piłsudskiego jest mocno ograniczone szczupłością działek budowlanych, w związku z czym dalsza zabudowa indywidualna zostanie ponownie przeniesiona na grunty komunalne przy ulicy Kardynała Wyszyńskiego, gdzie powstanie Osiedle Kodeńskie-2. Zabudowa południowych terenów miasta ostatecznie ukształtuje centrum Terespola i główna ulica Wojska Polskiego zostanie przesunięta z peryferii w sam środek miasta.

1987

Do Terespola został włączony Błotków Duży, w wyniku czego obszar miasta powiększył się do 1020 ha, czyli około 10 km².

1988–90

Rozpoczęto wiercenie dwóch studni głębinowych na stacji uzdatniania wody pitnej przy ulicy Kodeńskiej. Struktura geologiczna Terespola jest niekorzystna z punktu widzenia hydrologii i odznacza się

znaczną zawartością rud żelaza, stąd też zaszła konieczność dowiercenia się do podkładów jurajskich, leżących na głębokości 320 m. Do roku 1990 uzyskano optymalny pobór 1110 m³ wody na dobę i przystąpiono do budowy pierwszego odcinka sieci wodociągowej na Osiedlu Kodeńskim. Docelowy pobór wody osiągnie wydajność 1440 m³ wody na dobę i zabezpieczy z rezerwą potrzeby miasta.

1990

15 lipca otwarto w Terespolu przy ulicy Czerwonego Krzyża kościół zielonoświątkowy, wybudowany w krótkim okresie czasu od marca 1989 roku. Architektonicznie kościół stanowi kompilację stylów współczesnych kościołów katolickich i ewangelickich i według takiej koncepcji został zaprojektowany przez architekta z Łodzi. Architektura gmachu określają na zewnątrz bryły trzech nakładających się na siebie elementów dachu oraz motyw trzech krzyży z ciemnej cegły, wplecionych w kompozycję okien i ścian. Wnętrze kaplicy zdobi ascetyczny ołtarz, złożony z otwartej białej księgi i krzyża w kolorze złotym. Koszt budowy kościoła wyniósł 200 mln złotych. Kościół Zielonoświątkowy został założony w roku 1983 przez jego pastora, lekarza Mirosława Zabłockiego i liczy obecnie około 130 wyznawców. Nie jest jedynym kościołem wyznaniowym, wywodzącym się z protestantyzmu. W Terespolu od początków lat powojennych działał zbór wyznawców Świadków Jehowy, których siedziba mieści się obecnie w zachodniej części miasta przy ulicy Wojska Polskiego. Zbór liczy około 80 wyznawców. Poza tym dwie osoby z Terespolu należą do wyznawców Kościoła Chrześcijan Baptystów. Tradycje wyznań protestanckich w Terespolu liczą już 250 lat i zostały zapoczątkowane przez kolonistów niemieckich, którzy osiedlili się tu około roku 1750. W Terespolu działał wówczas przez ponad 80 lat kościół ewangelicki liczący ponad dwustu wyznawców.

1989–95

W grudniu 1989 roku ukazał się pierwszy numer „Gońca Terespolskiego”, pisma Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”, założonego

przez Andrzeja Kwiatkowskiego, Wiesława Jurka i Jana Polkowskiego oraz fotografa Krzysztofa Tarasiuka. Założeniem programowym pisma była kampania wyborcza do wyborów samorządowych zapowiedzianych na 27 maja 1990 roku. „Goniec Terespolski” odegrał w tej kampanii dużą rolę. W „Odezwie do mieszkańców miasta i gminy” opublikowanej w nr 6 z dnia 15 kwietnia podjęto hasło: „W tych wyborach po raz pierwszy mamy sami zdecydować, kogo wybierać i mamy szansę być wybranymi”. W następnym numerze z 13 maja podjęto kolejne hasło: „Nasze sprawy bierzemy w swoje ręce. Warszawa ani Biała Podlaska nie załatwią nam naszych spraw”. Ogłoszono też kandydatów z listy Komitetu Obywatelskiego „Solidarność” do wszystkich 9 obwodów wyborczych w Terespolu. Pismo miało szeroki rezonans społeczny i dotarło praktycznie do wszystkich środowisk, ponieważ było kolportowane na terenie kościoła po nabożeństwach. Wszyscy kandydaci z listy Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”: Jan Polkowski, Kazimierz Witkiewicz, Stefan Danieluk, Tadeusz Dajda, Wiesław Jurek, Marian Baraszewski, Bożena Kowaluk, Maria Dziem i Andrzej Kwiatkowski w wyborach samorządowych z 27 maja 1990 roku odnieśli zdecydowane zwycięstwo, uzyskując średnio od 50 do 80% głosów. Pismo spełniło swoje funkcje polityczne po wyborach i zostało przekształcone w periodyk kulturalny, z podtytułem „Pismo Przyjaciół Terespola i Okolic”. Do roku 1995 ukazało się 34 numery pisma. „Goniec Terespolski” publikował dużo materiałów historycznych związanych z regionem, w tym unikalne prace ks. prałata Zdzisława Oziembło o męczennikach pratułińskich i ks. Romana Piętki o unitach obrządku bizantyjsko-słowiańskiego z Kostomłot. Ukazały się numery monograficzne, poświęcone historii i współczesności Terespola, Kodnia, Małaszewicz, Nepli i Pratulina. Swoje wiersze publikowali bardzo dobrzy poeci terespolscy: Janina Łojewska i Henryk Szypica. Pismo redagował w tym okresie Janusz Tarasiuk.

1990–91

Na sesji Rady Miasta i Gminy w dniu 15 czerwca 1990 roku w głosowaniu tajnym burmistrzem Terespola został wybrany Krzysztof

Iwaniuk, 31-letni wówczas inżynier elektronik z Kobylan. Program swój upatrywał w szybkości załatwiania spraw i pilotowaniu interesów związanych z utworzoną wówczas strefą wolnocłową w Małaszewiczach. Podjął rzeczywiście szybkie i efektywne działania w trzech kierunkach: wspieraniu prac związanych z oddaniem do użytku centrali telefonicznej i rozbudowie sieci telefonicznej (inwestorem tych prac był Urząd Poczty i Telekomunikacji w Białej Podlaskiej), kontynuacji budowy stacji uzdatniania wody i rozbudową sieci wodociągowej oraz prywatyzacji handlu i usług. Krzysztof Iwaniuk w połowie swojej kadencji na stanowisku burmistrza podjął energiczne działania zmierzające do rozdzielenia miasta od gminy pod demagogicznymi, w gruncie rzeczy, hasłami. Mianowicie mówiło się jawnie lub mniej jawnie, że zyski, jakie wypracowuje gmina, idą na utrzymywanie miasta. W rozpisany wówczas plebiscycie wszystkie 26 sołectw opowiedziały się za oderwaniem gminy Terespol od miasta, podczas gdy plebiscyt ten nie wywołał żadnego rezonansu w samym Terespole. W odezwie opublikowanej w „Gońcu Terespolskim” jesienią 1991 roku Krzysztof Iwaniuk stwierdził: „Przed 18 laty władze państwowe podjęły decyzję o połączeniu Miejskiej Rady Narodowej w Terespole oraz Gromadzkiej Rady Narodowej w Błotkowie. Wrzesień tego roku udowodnił, że każdy sztuczny twór wcześniej czy później musi przestać istnieć. Spełniała się wola większości mieszkańców gminy. Od 1 stycznia 1992 roku będą funkcjonowały dwie osobne jednostki samorządu lokalnego: Rada Miejska i Rada Gminy”. Terespol powrócił więc do stanu pierwotnego – stał się ponownie odrębną jednostką samorządową, jaką był nieprzerwanie od roku 1832, poza krótkim okresem w latach 1972-91. Z punktu widzenia interesów gminy była to decyzja jak najbardziej korzystna. Budżet gminy w dużej mierze, oparty jest na podatkach od dzierżawy gruntów, a na terenie gminy leżały duże przedsiębiorstwa transportowe: suchy port przeładunkowy i baza CPN w Małaszewiczach oraz przejście graniczne dla samochodów ciężarowych w Kukurykach. Na 166 ha gruntów przygotowywany był wolny obszar celny w Małaszewiczach i mówiło się o budowie terminalu samochodowego z odprawą celną w Koroszczynie.

1992

Formalne rozdzielenie miasta i gminy nastąpiło z dniem 1 stycznia 1992 roku, jednak w rzeczywistości sprawy proceduralne były bardziej skomplikowane i wymagały rozpisania dodatkowych wyborów uzupełniających do pełnego składu rad gminnych. Wybory uzupełniające przeprowadzono w dniu 23 lutego 1992 roku i w trzy dni później, 26 lutego, na posiedzeniu Rady Miasta wybrano na burmistrza Terespoła Edwarda Jakuszko. Rozdział terytorialny obydwu gmin okazał się niekorzystny dla miasta i doprowadził do podziału jednolitej, w gruncie rzeczy, aglomeracji miejskiej na umownej granicy przebiegającej pomiędzy Terespołem i Łobaczewem. Łobaczew, de facto, stanowi dzisiaj dzielnicę Terespoła, gdy tymczasem Terespol zrzekł się na rzecz Łobaczewa przynależnej do niego od roku 1950 ulicy Fortecznej z okoliczną zabudową. Historycznie rzecz biorąc, nowy Terespol został wybudowany na gruntach wsi Błotkowa i Łobaczewa. Podczas swego rozwoju od roku 1855 rozrósł się na tyle, że w swój obszar wchłonął obydwie wsie, zarówno Błotków, jak i Łobaczew. Błotków etapami został włączony w obszar miasta w latach 1950 i 1987, Łobaczew natomiast nie. Tymczasem południowa granica Łobaczewa wrasta bezpośrednio w duże centrum komunikacyjne, mieszkaniowe i handlowe wokół dworca PKP. W przyszłości ten sztuczny podział miasta okaże się jeszcze bardziej kłopotliwy. Planowana kolej szybkiego ruchu TGV ma być wytyczona pomiędzy Łobaczewem i Samowiczami, a tereny rolne zostaną przeznaczone pod obsługę ruchu komunikacyjnego i zabudowane.

1992–94

Prace inwestycyjne koncentrowały się na rozbudowie sieci wodociągowej w centralnej części miasta na całym odcinku ulicy Wojska Polskiego, a także przy ulicach Granicznej, Janowskiej, Kościuszki, Błotków Duży oraz we wschodniej części miasta, na osiedlu Wschód i przy ulicy 3-go Maja. Był to okres gwałtownej rozbudowy sieci sklepów i masowego napływu do Terespoła przybyszów z Białorusi i Rosji w celach handlowych. Dotychczasowy burmistrz Terespoła

Edward Jakuszko przepadł w wyborach do rad samorządowych w roku 1994, a na jego miejsce została wybrana Zofia Rymuszka.

1994–96

Kontynuowana była rozbudowa sieci wodociągowej, głównie w części północno-zachodniej oraz części centralnej miasta, to jest przy ulicach Sienkiewicza, Narutowicza, Niemcewicza i osiedlu przy ulicy Piłsudskiego. Ostatnią inwestycją budowlaną miasta było rozpoczęcie budowy nowoczesnej biologiczno-mechanicznej oczyszczalni ścieków. Terespol skanalizowany jest w około 10% w rejonie dworca PKP, gdzie istnieje niewielka oczyszczalnia z siecią ściekową długości 1500 m, wybudowana dla potrzeb spółdzielni mieszkaniowych „Zgoda”, „Przyszłość” i PKP. W pozostałych rejonach miasta ścieki odprowadzane są do szamb i wywożone na wylewisko, bądź też wypuszczane bezpośrednio w grunt. Budowę nowej oczyszczalni ścieków zlokalizowano w północno-wschodniej części miasta i rozpoczęto w październiku 1994 roku. Na pierwszym etapie prac ukończono budowę zlewni wraz z wyposażeniem technicznym oraz kolektorem sanitarnym długości 1195 m, łączącym oczyszczalnię z przepompownią główną. Obecna wydajność przerobowa wynosi 600 m³ ścieków na dobę. Docelowo wydajność wzrośnie do 1700 m³ na dobę. W następnym etapie przewidziana jest budowa dwóch dalszych kolektorów sanitarnych wraz z przepompowniami o długości 2 km, które pozwolą podłączyć do nowej oczyszczalni dzielnicę mieszkaniową wokół dworca PKP. Koszt budowy szacuje się na kwotę 650 tys. zł. Inwestycja przewidziana jest jeszcze na parę lat i pozwoli ona podłączyć całe miasto w sieć kanalizacyjną. Równocześnie z budową oczyszczalni ścieków prowadzone były dalsze prace związane z rozbudową sieci wodociągowej, której obecna długość przekracza 20 km i obejmuje 80% zabudowy Terespola. Zaszły zmiany personalne w obsadzie zarządu miasta. Dotychczasowa burmistrz Zofia Rymuszka zrezygnowała z pełnej kadencji sprawowania władzy i odeszła na emeryturę, a od kwietnia 1996 roku funkcję burmistrza Terespola pełnił Franciszek Żmińczuk.

W czerwcu 1997 roku odbyły się uroczystości związane z obchodami 300-lecia uzyskania praw miejskich dla Terespola w roku 1697 przez jego ówczesnego właściciela, kasztelana wileńskiego Józefa Bogusława Słuszkę od króla Augusta II Mocnego. W odczuciu lokalnej społeczności było to wydarzenie bezprecedensowe w dziejach miasta, ponieważ po raz pierwszy ogół jego mieszkańców miał okazję zapoznać się z długą, liczącą 500 lat historią osady i miasta Terespola oraz dość niezwykłą rolą, jaką sam Terespol spełniał w różnych okresach dziejowych. Przygotowania do uroczystości trwały dwa lata i trzeba tu podkreślić osobiste zaangażowanie burmistrzów Zofii Rymuszki i Franciszka Żmińczuka oraz przewodniczącego Rady Miejskiej Wiesława Jurka w należyte przygotowanie tych uroczystości. W dniu 28 czerwca w Liceum Ogólnokształcącym w Terespole odbyła się sesja naukowa z udziałem historyków i archiwistów z Warszawy, Lublina i Białej Podlaskiej na temat historii Terespola oraz oceny zasobów archiwalnych i wartości historycznej zachowanych do dzisiaj dokumentów o Terespole. Materiały te po raz pierwszy zostały opracowane w referatach i udostępnione publicznie. W tym samym dniu odbyła się promocja książki Janusza Tarasiuka „Terespol w 300-lecie nadania praw miejskich” – pierwszej publikacji o Terespole, napisanej w formie kalendarium. Także po raz pierwszy w dziejach miasta Mennica Warszawska wybiła medal okolicznościowy (w nakładzie 200 szt.) wg projektu grafika Roberta Kotowicza. Rysunek płaskorzeźby na medalu jest charakterystyczny dla symboliki miasta, ponieważ przedstawia pomnik drogowy przy trakcie brzeskim z roku 1825 – najczęściej eksponowany obiekt Terespola – a obok niego reprodukcje trzech płaskorzeźb Pawła Malińskiego z tegoż pomnika i herb króla Augusta II Mocnego. Centralne uroczystości obchodów 300-lecia miasta odbyły się w dniu 29 czerwca przed nowo zbudowanym pomnikiem przed Urzędem Miejskim, którego projektantem był rzeźbiarz warszawski Stanisław Michał Lipski. Z założenia pomnik miał upamiętniać kilka wydarzeń historycznych. Jego centralnym elementem jest tablica z czarnego marmuru, oparta o jeden z dwóch granitowych obelisków i wyrytą na

niej datą 1697-1997. Na granitowych obeliskach wyryto także inskrypcje upamiętniające rozgrywające się tu wydarzenia z lat 1918-1939. Pod pomnikiem złożono prochy nieznanych żołnierzy z bezimiennych mogił rozrzuconych po Terespolu z czasów wojny polsko-bolszewickiej w roku 1920. Centralnym elementem pomnika jest rzeźba orła zrywającego się do lotu, usytuowana na prawym obelisku granitowym. Autor rzeźby wykonał go w konwencji charakterystycznej dla ikonografii orła przedstawianego w XVII/XVIII w. i należy przyznać, że jest to element dość rzadko spotykany na tego typu pomnikach, ale trafny w swojej symbolice i o dużych walorach artystycznych. Do uroczystości 300-lecia Terespolu włączyły się obydwie kościoły, katolicki i prawosławny. Kościół rzymskokatolicki obchodził w tym samym czasie 300-lecie istnienia parafii i kościoła w Terespolu i upamiętnił to wydarzenie okolicznościową tablicą. Cerkiew prawosławna nadała swoje odznaczenia działaczom miasta. Z nadania Bazylego, Prawosławnego Metropolity Warszawskiego i całej Polski Order Św. Równej Apostołom Marii Magdaleny otrzymali: Krzysztof Król, Franciszek Żmińczuk i Wiesław Jurek. Rząd RP z okazji 300-lecia miasta przyznał odznaczenia państwowe. Z nadania prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego Srebrnymi Krzyżami Zasługi zostali odznaczeni: Wanda Kuśnierek, Janusz Tarasiuk i Stefan Polaczuk, a Brązowymi Krzyżami Zasługi: Wanda Dejniczuk, Stanisław Krzemiński, Michał Kukawski i Stanisław Skolimowski. Miasto uzyskało także wymierny profit materialny. Wojewoda białoskopodlaski Tadeusz Korszeń przydzielił z tej okazji dodatkowe fundusze, za które wybudowano ponad kilometr drogi asfaltowej na ulicy Wojska Polskiego od stacji benzynowej do torów kolejowych i wyrównano nawierzchnię drogi przez tory.

1998

Nastąpiły zmiany w ekipie zarządu miasta. Po jesiennych wyborach do samorządów terytorialnych w październiku 1998 roku nowym burmistrzem Terespolu został Zbigniew Bogdan Banach, sekretarzem gminy Irena Mazur, przewodniczącym Rady Miasta Stanisław Skolimowski. Kontynuowane były w zasadzie wszystkie wcześniej rozpo-

częste prace inwestycyjne, a więc dalsza rozbudowa oczyszczalni ścieków z nowym kolektorem przy ulicy Narutowicza i dalsza rozbudowa wodociągów miejskich w północnej części miasta. Miastu przybyły cztery nowe ulice na Osiedlu Kodeńskim II: Józefa Bogusława Słuszki, Jana Jerzego Flemminga, Izabeli i Adama Czartoryskich oraz Antoniego Pocięja i jest to niewątpliwa zasługa nowej Rady Miasta, że po raz pierwszy nazwy ulic Terespolu uhonorowano nazwiskami ludzi bardzo ściśle związanymi z jego historią.

1999

Wprowadzona w roku 1999 reforma szkolnictwa przez rząd RP zmieniła podział szkół i sposób ich finansowania. Utworzono 6-letnie szkoły podstawowe, 3-letnie gimnazja i od roku 2002 – 3-letnie licea ogólnokształcące. W Terespole rozgorzał spór (m.in. na łamach „Gońca Terespolskiego”) na temat celowości utworzenia dwóch gimnazjów przy istniejących tu szkołach. Jego rozstrzygnięcie podyktowane zostało warunkami lokalowymi i bazą materialną każdej z tych szkół. W rezultacie Zespół Szkół Ogólnokształcących im. Bohaterów Warszawy podzielił się na szkołę podstawową z dyrektorką Bożenną Król, gimnazjum z dyrektorem Tomaszem Oleszczukiem i liceum ogólnokształcące z dyrektorem Kazimierzem Buczyło. Natomiast Szkoła Nr 1 „Tysiąclatka” podzielona została na szkołę podstawową z dyrektorką Jolantą Żuk i gimnazjum z dyrektorką Bogusławą Poleszczuk. Szkoły podstawowe i gimnazja są finansowane z budżetu gminy, natomiast licea – z budżetu starostwa. Z inicjatywy burmistrza Zbigniewa Banacha 22 czerwca Sąd Okręgowy w Lublinie zarejestrował Stowarzyszenie Rozwoju Gminy Miejskiej Terespol z zezwoleniem gromadzenia funduszy celowych, co po raz pierwszy dało możliwość pozabudżetowego pozyskiwania środków na promocję miasta. Celem Stowarzyszenia jest reklama i promocja Terespolu na zewnątrz, wydawanie własnej prasy i publikacji, współfinansowanie imprez kulturalnych, artystycznych i sportowych, promocja oświaty i służby zdrowia, a także wspieranie indywidualnych inicjatyw społecznych i gospodarczych mieszkańców miasta. Prezesem Stowarzyszenia został Zbigniew Banach, a od roku 2001 funkcję tę objęła Helena Łapińska.

Rok dwutysięczny rozpoczął się pod znakiem kultury. „Goniec Terespolski” obchodził 10-lecie swego istnienia i z tej okazji otrzymał lokal redakcyjny i sprzęt komputerowy od Stowarzyszenia Rozwoju Gminy Miejskiej Terespol. Coraz lepsza poligrafia umożliwiła pismu rozszerzenie tematyki nie tylko w zakresie spraw bieżących, ale także z zakresu historii i kultury regionu oraz pozyskanie do współpracy z pismem wielu regionalistów (np. ks. Zdzisława Oziembło z Nepli, Jana Buczyło z Samowicz, Jana Martyniuka z Krzyczewa, a także pisarzy z poza regionu). Inną formę działalności kulturalnej przejawiał Miejski Ośrodek Kultury w Terespolu. W roku 1996 odbył się tu I Przegląd Prawosławnych Chórów Kolędniczych i stał się on z miejsca wydarzeniem kulturalnym. W następnych latach urósł do rangi imprezy międzynarodowej, a w styczniu 2000 został już przekształcony w Międzynarodowy Festiwal Chórów Kolędniczych. Jest to jeden z nielicznych tego typu festiwali na świecie, a jego rangę podnoszą znakomite chóry i dyrygenci z Polski, Białorusi, Ukrainy i Rosji. Organizatorami imprezy byli księża z prawosławnej parafii w Terespolu – ks. Aleksy Andrejuk i ks. Jarosław Łoś oraz Krzysztof Król – dyrektor Miejskiego Ośrodka Kultury w Terespolu. Po 16 latach ruszyła rozbudowa nowego kościoła parafialnego w Terespolu, wybudowanego w latach 1979-84 z inicjatywy ówczesnego proboszcza ks. Józefa Guzewskiego. Dziekan terespolski ks. prałat Eugeniusz Zabłocki dość długo gromadził środki na modernizację kościoła, ale też z dużym rozmachem przystąpił do jego rozbudowy. W ciągu półtora roku dobudowano prezbiterium od strony wschodniej do starego kościoła oraz dwie nawy boczne do nowego kościoła przy pierzejach od ul. Wojska Polskiego i od strony południowej wg projektu architekta Jerzego Filipowskiego. W końcu listopada wyburzono ścianę oddzielającą stary i nowy kościół i połączono obydwie kościoły w jedną całość, uzyskując przestrzennie wielką salę zdolną pomieścić jednocześnie 5000 osób. Miasto natomiast przystąpiło w tym roku do zabezpieczania wałów przeciwpowodziowych. Zmiany klimatyczne zachodzące w ostatnich latach i powtarzające się powodzie w różnych częściach kraju były powodem wykonania dróg

dojazdowych wzdłuż wałów, aby w razie powodzi można było dojechać z ciężkim sprzętem na każdy zagrożony odcinek i dokonać umocnień wałów.

2001

Przystąpiono do budowy dużej hali sportowo-widowskiej usytuowanej obok Szkoły Nr 1 pomiędzy ulicami Sienkiewicza i Kraszewskiego. Hala budowana wg projektu architekta poznańskiego Przemysława Krycha posiada ogólną powierzchnię zabudowy 2592 m², jest długa na 60 m, szeroka na 32 m, wysoka na 13 m i składa się z dużej sali dostosowanej do przeprowadzania halowych imprez sportowych, z mniejszej sali przeznaczonej dla ciężarowców i z zaplecza socjalno-sanitarnego rozlokowanego na dwóch kondygnacjach. Stałą częścią widowni jest balkon na około 200 miejsc. Nowa hala sportowa z możliwością urządzania pełno wymiarowych boisk pozwoli na przeprowadzanie różnych halowych imprez sportowych, w tym także krajowych i międzynarodowych. Można tu będzie również przeprowadzać imprezy o charakterze estradowym z możliwością ustawiania na sali widowni a także urządzać imprezy o charakterze gospodarczym, wystawy, targi i sympozja. Wielofunkcyjność hali była głównym argumentem przemawiającym za podjęciem przez Radę Miasta i burmistrza Zbigniewa Banacha tej największej inwestycji budowlanej miasta od roku 1964, gdy Terespol uzyskał nowy dworzec kolejowy i bez wątpienia wzbogaci ona miasto o nowe możliwości przez wiele następnych pokoleń. Wykonawca inwestycji Przedsiębiorstwo Wielobranżowe „Budomex” z Białej Podlaskiej do listopada postawiło halę w stanie surowym i nakryło dachem, zaś w zimie przystąpiło do prac wewnątrz hali. Oficjalne oddanie hali do użytku nastąpi w czerwcu 2002 r., jednak niektóre prace wykończeniowe będą trwały dłużej. Koszt budowy hali wyniósł do końca 2001 roku ponad 2,1 mln zł i pokryty został z dotacji państwowych Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki w Warszawie oraz funduszy Samorządu Miasta i Stowarzyszenia Rozwoju Gminy Miejskiej Terespol.

2002

Z wydarzeń mających miejsce na początku roku 2002 na uwagę zasługuje inicjatywa ekumeniczna kościoła rzymskokatolickiego oraz cerkwi w Terespolu i w Kobylanach przeprowadzenia wspólnych nabożeństw w imię pojednania, zrozumienia i zbliżenia. Z inicjatywą wystąpił nowy proboszcz ks. Ryszard Andruszczak, a poparli ją proboszcz cerkwi w Terespolu ks. Jarosław Łoś i proboszcz cerkwi w Kobylanach ks. Michał Ciuchaj. Było to pierwsze zbliżenie ekumeniczne obu tych wyznań w dziejach miasta.

Terespol 2002

Terespol jest miastem przygranicznym, położonym na samym krańcu wschodnim Niziny Środkowopolskiej nad rzeką Bug, w mikroregionie Podlaski Przełom Bugu i leży w odległości 7 km od Brześcia na Białorusi, 6 km od terminalu samochodów ciężarowych w Koroszczynie i 35 km od Białej Podlaskiej, siedziby powiatu. Terespol zajmuje powierzchnię 1020 ha (10 km²) i liczy 6170 mieszkańców. 40% powierzchni miasta jest zabudowana i składa się z 59 ulic. Łączna długość ulic i dróg miejskich i krajowych wynosi 40,5 km. Biegnie tędy jeden z głównych korytarzy komunikacyjnych i transportowych Europy: międzynarodowa trasa samochodowa E-30 i transeuropejska linia kolejowa, łącząca Paryż-Berlin-Warszawę-Terespol-Brześć-Mińsk-Moskwę. Znajdują się tu trzy przejścia graniczne: przejście kolejowe i przejście drogowe dla ruchu samochodów osobowych biegnące przez Terespol oraz leżące poza granicami miasta przejście dla samochodów ciężarowych TIR z nowoczesnym terminalem w Koroszczynie. Takie położenie miasta sprawia, że połowa czynnych zawodowo mieszkańców Terespolu związana jest z obsługą międzynarodowego ruchu komunikacyjnego i transportowego i pracuje w zawodach kolejarzy, robotników przeładunkowych, celników i pokrewnych zawodów oraz w obsłudze i handlu w ruchu przygranicznym. Niewątpliwie taka struktura zatrudnienia utrzyma się w przyszłości. Rysująca się coraz wyraźniej perspektywa przystąpienia Polski do Unii Europejskiej przesunie w ciągu kilku lat wiele instytucji przygranicznych Europy zachodniej nad Bug, przede wszystkim w rejon Terespolu.

Terespol jest miastem stosunkowo dobrze zorganizowanym. Infrastruktura techniczna i komunalna miasta podlega ciągłej modernizacji i rozbudowie, a jej obecny stan posiadania zabezpiecza potrzeby miasta w perspektywie docelowej. Miasto posiada pełne ujęcie wody ze stacją uzdatniania oraz dobrze rozbudowaną sieć wodociągową. Obecna długość wodociągów miejskich wynosi 25,7 km i posiada 852 przyłączy. W przebudowie jest mechaniczno-biologiczna oczyszczalnia ścieków, ukończona jak dotąd na etapie przepustowości 600 m³ na dobę. Sieć kanalizacyjna wynosi na razie 6,7 km i posiada

150 przyłączy, lecz jest w ciągłej rozbudowie. Docelowo oczyszczalnia ścieków może osiągnąć przepustowość 1700 m³ na dobę.

Trzecim ważnym elementem infrastruktury komunalnej jest możliwość doprowadzenia do Terespolu sieci gazu przewodowego ze stacji redukcyjnej średniego ciśnienia w Koroszczynie, która ma być tam wkrótce wybudowana.

Miasto poza tym posiada dobrze rozbudowane drogi o nawierzchni twardej, głównie asfaltowej i dobrze rozbudowaną sieć telefoniczną o łączności światłowodowej.

W Terespolu istnieją niezbędne instytucje i placówki związane ze sprawną obsługą miasta, ruchu międzynarodowego i granicy państwa. Znajdują się tu dwa banki, Urząd Celny, Straż Graniczna, Ośrodek Zamiejscowy Starostwa Powiatowego, Kancelaria Notarialna, Posterunek Policji, Poczta Polska, Telekomunikacja Polska S.A., najnowocześniejszy na wschodniej granicy dworzec kolejowy.

Miasto nie posiada żadnego przemysłu, poza dwoma piekarniami i jednym zakładem masarsko-wędliniarskim. Dobrze jest natomiast rozwinięta sieć handlowo-usługowa związana z obsługą mieszkańców miasta i gminy oraz turystów z Białorusi. Istnieją: 33 sklepy spożywcze, 40 sklepów przemysłowych, 85 różnego rodzaju warsztatów i zakładów usługowych, 20 kantorów wymiany walut, 8 barów i punktów gastronomicznych. Istnieje też bazar. Inną sferę działalności usługowej prezentuje na terenie miasta i kilku gmin duże Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Terespolu z zakresu usług mieszkaniowych i remontowych, wodno-kanalizacyjnych, diagnostyki pojazdów mechanicznych, usług pogrzebowych, a także usług ślusarskich, murarskich, betoniarskich, stolarskich, malarskich itp. I wreszcie zakres usług związanych z obrotem rolnym oraz siecią własnych sklepów pełni tradycyjnie już od wielu dziesięcioleci Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”.

Dobrze są rozbudowane placówki ochrony zdrowia. Usługi lekarskie zabezpieczają dwie przychodnie: Przychodnia Rejonowa w Terespolu i Przychodnia Branżowa „Medyk”, zatrudniające łącznie 23 lekarzy różnych specjalności oraz Pogotowie Ratunkowe z 2 etatowymi lekarzami. Istnieją poza tym trzy apteki oraz Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna zatrudniająca 6 specjalistów.

Placówki oświatowe stanowią dwie szkoły: Zespół Szkół Ogólnokształcących im. Bohaterów Warszawy, w skład którego wchodzi szkoła podstawowa, gimnazjum i liceum ogólnokształcące oraz Szkoła Podstawowa i Gimnazjum Nr 1, zwane potocznie „Tysiąclatką”. Szkoły te zatrudniają łącznie 97 nauczycieli. Istnieje też Przedszkole Miejskie, zatrudniające 11 nauczycieli.

Miasto posiada poza tym kilka innych placówek i obiektów użyteczności publicznej. Na uwagę zasługuje Miejski Ośrodek Kultury i organizowane przez niego międzynarodowe festiwale pieśni kołędniczych, Biblioteka Miejska z księgozbiorem przekraczającym 17 tys. woluminów i dobrze rozbudowanym działem regionalnym oraz własna prasa – dwumiesięcznik „Goniec Terespolski”.

Istnieje dobra baza sportowa. Trwa budowa dużej hali sportowej z możliwością urządzania pełno wymiarowych boisk i z salą treningową dla ciężarowców. Niezależnie od tego miasto posiada stadion z bazą noclegową i halami treningowymi, a także kort tenisowy.

Na terenie miasta istnieją cztery gminy wyznaniowe: rzymskokatolicka parafia i dekanat terespolski, parafia prawosławna, zbór i kościół Zielonoświątkowy oraz zbór Świadków Jehowy.

Z organizacji politycznych aktywność przejawia jedynie koło Sojuszu Lewicy Demokratycznej, skupiające 53 członków. Z organizacji społecznych działa Związek Kombatantów Polskich, skupiający 146 członków. Inną organizacją o charakterze masowym jest koło Polskiego Związku Wędkarskiego liczące około 400 członków.

Terespol położony jest w obszarze rezerwatu krajobrazowego Podlaski Przełom Bugu o dużych walorach przyrodniczych i turystycznych. Znajdują się tu unikalne w skali kraju zespoły roślinności wodnej i błotnej w przybrzeżnym pasie Bugu, rzadko już spotykane w innych rejonach kraju stanowiska ptaków wodnych i jedne z najlepszych na Bugu stanowiska wędkarskie, z rekordowymi okazami poławianych tu ryb, przede wszystkim sumów. Poza tym Terespol jest naturalną bazą wypadową do zwiedzania interesujących zabytków położonych wzdłuż Bugu: zabytkowych fortów carskich z XIX wieku stanowiących przedpole twierdzy brzeskiej, cmentarza tatarskiego w Zastawku, unickiej cerkwi w Kostomłotach, sapieżyńskiego Sanktuarium Maryjnego w Kodniu, monastynu i cerkwi św. Onufrego w Jablecznej, prasłowiańskiej Kamiennej Baby w Neplach, Sank-

tuarium Męczenników Podlaskich w Pratulinie, a także dwóch rezerwatów przyrody: „Szwajcaria Nepelska” i „Czapli Stóg”.

Terespol jest miastem średnio zamożnym w grupie porównywalnych miast położonych w obszarze tzw. Ściany Wschodniej. Budżet miasta w roku 2000 zamknął się kwotą 7.222,4 mln zł, a w roku 2001 – 9.428,9 mln zł. W tych kwotach dochody własne gminy pochodzące z różnego rodzaju podatków i opłat w roku 2000 wyniosły 1.824,1 mln zł i w roku 2001 – 1.873,2 mln zł. Środki budżetowe zabezpieczyły wszystkie podstawowe wydatki związane z funkcjonowaniem miasta i pozwoliły na podjęcie kilku ważnych dla miasta inwestycji.

W roku 2000 na inwestycje przeznaczono kwotę 529,5 tys. zł, co stanowiło ponad 7% budżetu miasta. Ale w roku 2001 kwota przeznaczona na inwestycje wyniosła już 2.603,1 mln zł, co stanowiło ponad 27% budżetu miasta. Są to wskaźniki korzystne dla miasta, ponieważ dotyczyły one sfinansowania tak ważnych przedsięwzięć, jak rozbudowa wodociągów i kanalizacji oraz budowy wielkiej hali sportowo-widowiskowej, a więc tego typu inwestycji, które będą trwale służyły miastu przez następne dziesięciolecia.

Wszystkie te walory świadczą o niewątpliwiej atrakcyjności miasta i są dobrą bazą startową dla przyszłych przedsiębiorców i inwestorów. Terespol utrzymuje się z obsługi ruchu międzynarodowego i ruchu przygranicznego z 300-tysięcznym Brześciem, przede wszystkim z usług i handlu, a jego potencjalne możliwości tkwią w pełniejszym wykorzystaniu właśnie tych dziedzin życia gospodarczego.

Miastu potrzebny jest hotel, parking, baza turystyczna, lepsza gastronomia i większy bazar, słowem te sfery usług, które ułatwią życie ludziom coraz liczniej odwiedzających Terespol w celach turystycznych i dla interesów. Ale też pożądane są inwestycje innego rodzaju, związane z ochroną środowiska, zagospodarowania istniejących tu obiektów przemysłowych i komunalnych, rozwoju budownictwa mieszkaniowego, czy też reaktywowania przetwórstwa rolno-spożywczego.

Terespol jest przygotowany do tych zadań, posiada dobrą bazę wyjściową, dobrą infrastrukturę techniczną i komunalną oraz wolne tereny pod budownictwo dla osób i firm, które chcą tu prowadzić swoje interesy.

BIBLIOGRAFIA

Archiwa:

Archiwum Miasta Terespol

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Czartoryskich w Krakowie

Archiwum Branickich w Sucheju (zbiory Anny z Branickich Potockiej)

Archiwum Państwowe w Lublinie

Archiwum Państwowe w Radomiu (Lustracje)

Zbiory P.P.Pracowni Konserwacji Zabytków w Warszawie

Zbiory Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej

Akty wydawane przez Wileńską Archeograficzną Komisję, Wilno 1865 i nast.

Opracowania i artykuły:

Aleksandrowicz Piotr – Diecezja Siedlecka czyli Podlaska (1818-1968), Siedlce 1971

Biełaszkowski N.F. – Diunnya stojanki neolityczeskoy epokhi na beregach reki Zapadnogo Buga w srednem ego teczenji, t. I, Moskwa 1901

Ciolek Gerard – Ogrody polskie, Warszawa 1954

Danieluk Alicja – Historia Liceum Ogólnokształcącego im. Bohaterów Warszawy w Terespolu 1944-1994, Terespol 1994

Dokumenty Moskowskiego Archiwum Ministerstwa Justycji, t. I, Moskwa 1897

Encyklopedia Powszechna S. Orgelbranda, Warszawa 1859-1868

Ferens Marek – Stacja Meteorologiczna w Terespolu, Terespol 1995

Geresz Józef – Twierdza niepokonana, Międzyrzec Podl. – Biała Podl. 1994

Gloger Zygmunt – Dolinami rzek, Warszawa 1903

Górny Bolesław – Monografia powiatu bialskiego, Biała Podlaska 1939

Herbst Stanisław – Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 roku, Warszawa 1983

- Jadczał Stanisław – Gmina Terespol, monografia, Lublin-Terespol 1999
- Jadczał Stanisław – Terespol, Lublin 1997
- Jadczał Stanisław – Gmina Terespol w dziesięcioleciu 1992-2002, Terespol 2002
- Jadczał Stanisław – Śladami Tatarów na Podlasiu, Lublin, bez daty
- Jeziorski Mirosław – Akta dotyczące miasta Terespoła w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Podlaski Kwartalnik Kulturalny Nr 2, 1999
- Kaczmarczyk Dariusz – Realistyczne rzeźby Pawła Malińskiego na Pomniku Pracy, Rocznik Muzeum Narodowego, Warszawa 1957, t. II
- Kazimierski Józef – Miasta i miasteczka na Podlasiu (1808-1914), Warszawa 1994
- Keindl R. – Geschichte der deutschen Siedlungen im Cholmer und Lubliner Lande, Plauen 1933
- Konopczyński Władysław – Flemming Jan Jerzy Detlov, w: Polski Słownik Biograficzny, t. 7, Kraków 1948
- Korzeniewski Bogusław – Zarys dziejów Liceum Ogólnokształcącego w Terespolu, Goniec Terespolski, Nr 54, 2001
- Kraszewski Józef Ignacy – Sztuka u Słowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej, Wilno 1860
- Kraszewski Józef Ignacy – Pan na czterech chłopach, powieść, Warszawa 1879
- Kraszewski Kajetan – Tradycje kodeńskie. Opowiadanie z lat 1790-1792, Kraków 1893
- Królik Ludwik – Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVII w. KUL, Lublin 1983
- Kuśnierek Wanda – Miasto Terespol nad Bugiem i jego rozwój w okresie powojennym, Warszawa 1966, maszynopis
- Lewczuk Grażyna – Skarb monet z XVII i XVIII wieku z Terespoła, Biała Podlaska 1983
- Mandalski Witold – Brześć Podlaski, Brześć 1929
- Martyniuk Jan – Bitwa pod Terespołem z 19 września 1794 r., Goniec Terespolski Nr 43, 1999

- Matuszewicz Marcin – *Diariusz życia mego*, t. I-III, Warszawa 1876
- Metryka Litewska, Warszawa 2000
- Michalska Grażyna – *Przedmieście terespolskie Twierdzy Brzeskiej*,
w: *Fortyfikacja rosyjska na ziemiach polskich*, Warszawa-Kraków 1966
- Niemcewicz Julian Ursyn – *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811, a 1828 odbyte*, Paryż 1858, Petersburg 1859
- Niemcewicz Julian Ursyn – *Pamiętniki czasów moich*, t. I, Warszawa 1957
- Oziembło Zdzisław – *Wierni Bogu i Ojczyźnie*, Biała Podlaska 1999
- Podgórski Maciej – *Traktem bitym przez Podlasie*, Lublin 1982
- Powstanie kościuszkowskie 1794 – *dzieje militarne*, pod red. Tadeusza Rawskiego, Warszawa 1990
- Pufendorf Samuel – *De rebus a Carolo Gustavo Sveciae Regis Commentariorum libri septem* (ilustracje Eryka Dahleberga), Norimbergae 1969
- Radziwiłł Albrycht – *Pamiętniki*, t. III, Warszawa 1980
- Rolle Antoni J. – *Gawędy historyczne (Wpływowa kobieta)*, t. I, s. 210-241, Kraków 1966
- Russkaja Istorическая Biblioteka, Petersburg 1900 i nast.
- Sapiehowie – *Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. III, Petersburg 1894
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (Chlebowski Bronisław – Terespol) t.XIII, Warszawa 1892
- Soszyński Roman – *Dzieje kościoła w Terespolu*, Biała Podlaska 1997, maszynopis
- Sowa Justyna – *Terespol w epoce przedrozbiorowej*, Siedlce 2001, maszynopis
- Sowa Justyna – *Wyzwolenie Terespolu 28 lipca 1944*, *Goniec Terespolski* Nr 55, 2001
- Sroka Jerzy – *Sierpniowe dni 1920 roku na Podlasiu*, *Podlaski Kwartalnik Kulturalny*
- Sroka Jerzy – *Obrońcy twierdzy brzeskiej we wrześniu 1939 roku*, Biała Podlaska 1992

- Starowolski Szymon – Polonia, w: Opisanie Królestwa Polskiego za czasów Zygmunta III, tł. z łac. Wincenty F. Gołębiowski, Wilno 1765
- Tarasiuk Janusz – Najstarsze dzieje Błotkowa, Goniec Terespolski Nr 53, 2001
- Tarasiuk Janusz – Flisak z Błotkowa i Czartoryscy, Goniec Terespolski Nr 29, 1995
- Tarasiuk Janusz – Terespol z czasów wojny polsko-bolszewickiej, Goniec Terespolski Nr 42, 1999
- Tłomacki Andrzej – Sapiehowie. Linia kodeńska, Warszawa 1996
- Trzebiński Wojciech – Działalność urbanistyczna magnatów i szlachty w Polsce XVIII wieku, (Terespol, s. 79-83, przedruk w Gońcu Terespolskim Nr 51, 2000), Warszawa 1962
- Wasilewski Tadeusz – Wazowie w Błotkowie (Terespolu) i Białej, w: Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia, Biała Podlaska 1990
- Wawrzyńczyk Alina – Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI w., Wrocław 1951
- Wolański Adam – Wojna polsko-rosyjska 1792, Warszawa 1996
- Zabytki architektury budownictwa w Polsce. Województwo białkopodlaskie, Warszawa 1984
- Zbrodnie hitlerowskie w regionie bialsko-podlaskim 1939-1944, zbior., J. Doroszuk, C. Remesz, R. Sielski, J. Sroka, Lublin 1977
- Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia, zbior. Biała Podlaska 1990
- Żółkowski Sławomir – Materiały do badań nad osadnictwem prądziejowym i wczesnośredniowiecznym na obszarze dzisiejszego województwa białkopodlaskiego, Biała Podlaska 1988

Prasa i periodyki:

- Goniec Terespolski
- Podlaski Kwartalnik Kulturalny
- Rocznik Białkopodlaski
- Spotkanie z Zabytkami
- Słowo Podlasia
- Sztandar Ludu
- Biuletyn Informacyjny Gminy Terespol

**Referaty wygłoszone na sesji popularnonaukowej w Terespolu
w dniu 28 czerwca 1977 roku z okazji 300-lecia miasta:**

Chojnecki Stefan – Operacyjna rola Szosy Brzeskiej w Powstaniu
Listopadowym

Izdebski Jerzy – 34 Podlaski Pułk Piechoty

Jeziorski Mirosław – Terespol w aktach nowożytnych i dokumentacji
kartograficznej

Krawczak Tadeusz – Zanim nastała Polska. Unici w obronie wiary
1867-1918

Maksymiuk Urszula – Terespol i okolice w rewolucji 1905-7

Mikuła Wojciech – Militarna rola Brześcia w Insurekcji Kościusz-
kowskiej

Porzycki Marek – Terespol w aktach XIX-wiecznych w Archiwum
Głównym Akt Dawnych

Soszyński Roman – Dzieje parafii rzymskokatolickiej w Terespolu

Tyszkiewicz Jan – Najstarsze dzieje okolic Terespola

Welik Grzegorz – Ziemiaństwo z okolic Terespola

Wierzbicka Elżbieta – Terespol i okolice w II Rzeczypospolitej

Zabielski Ludwik – Źródła do dziejów Terespola w Archiwum
Państwowym w Lublinie

Tabela 1
Ludność Terespola w XIX i XX wieku

Rok	Stan ludności	Rok	Stan ludności
1808	957	1946	2301
1810	868	1950	3416
1818	905	1955	3808
1822	1366	1958	3994
1827	1385	1965	4244
1865	3107	1970	4178
1890	3927	1975	4314
1897	3495	1980	4812
1910	5548	1986	5572
1914	5544	1990	5880
1921	1919	1994	6099
1931	2300	1996	6230
1938	2612	1999	6181
1944	1200	2001	6170

Tabela 2
Struktura wyznaniowa ludności Terespola
w XIX i XX wieku

Wyznanie	Liczba wyznawców w latach:			
	1861	1907	1938	1995
Rzymskokatolicy	270	405	1049	5600
Unici	1500			
Prawosławni		92	209	250
Żydzi	2162	2743	1333	
Mahometanie	18			
Protestanci	3	45	21	2
Zielonoświątkowcy				80
Świadkowie Jehowy				60

Tabela 3
Zabudowa Terespoła w XIX i XX wieku

Rok	Ilość domów				Ilość osób na 1 dom
	Razem	w tym:			
		drewniane	murowane	bloki	
1827	154	138	16		8,9
1865	143	142	1		21,7
1914	276	262	13	1	20,5
1938	322	316	5	1	8,1
1964	651	454	182	15	6,7
1995	1141	480	626	35	5,3

TERESPOL

z początków XVIII wieku

na planie A.de Bruijz

Opr. Tadeusz Jawtoszuk

Legenda:

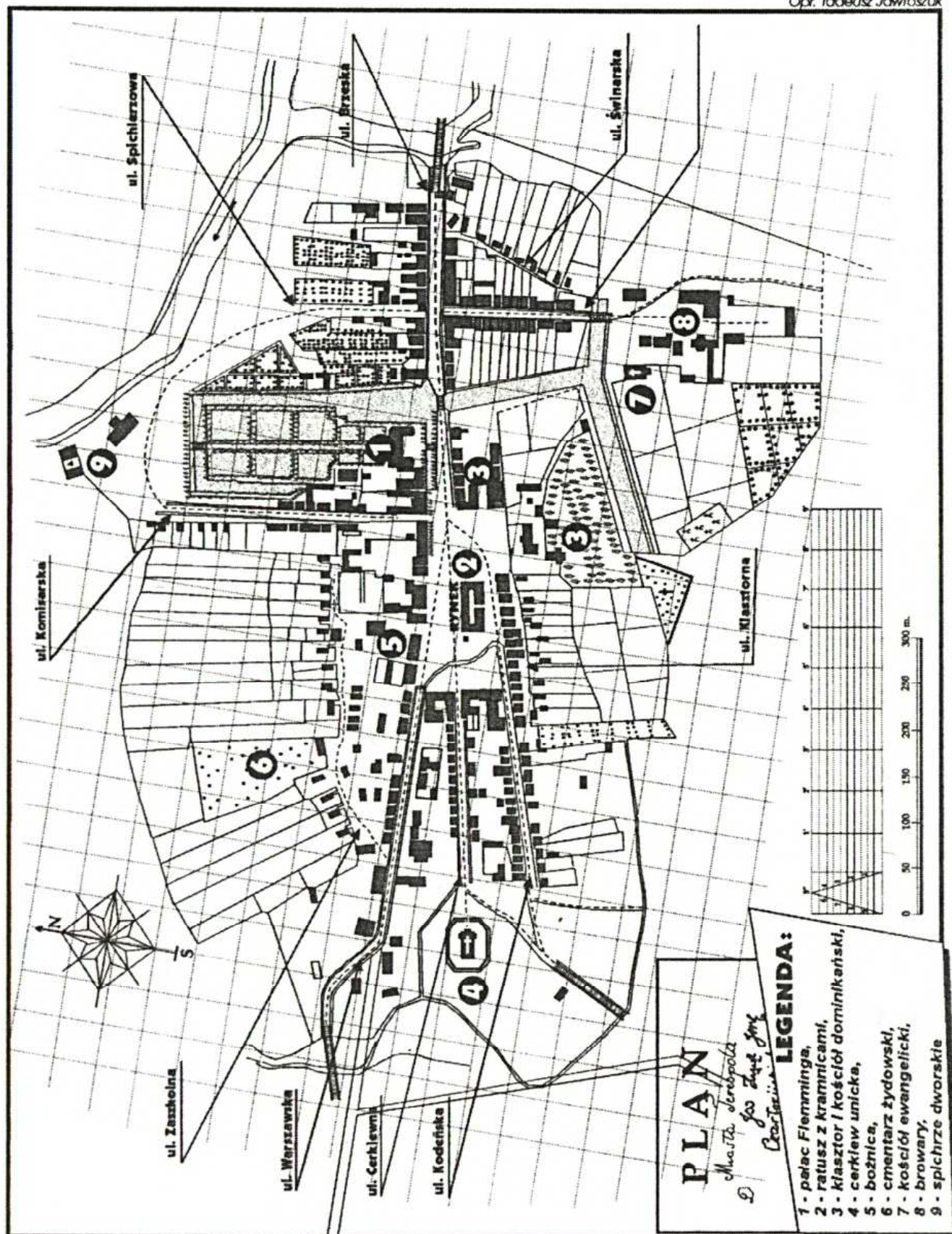
1. Pałac Wazów
2. Ogrody
3. Zabudowa dworska Błotkowo

TERESPOL

z 1801 roku

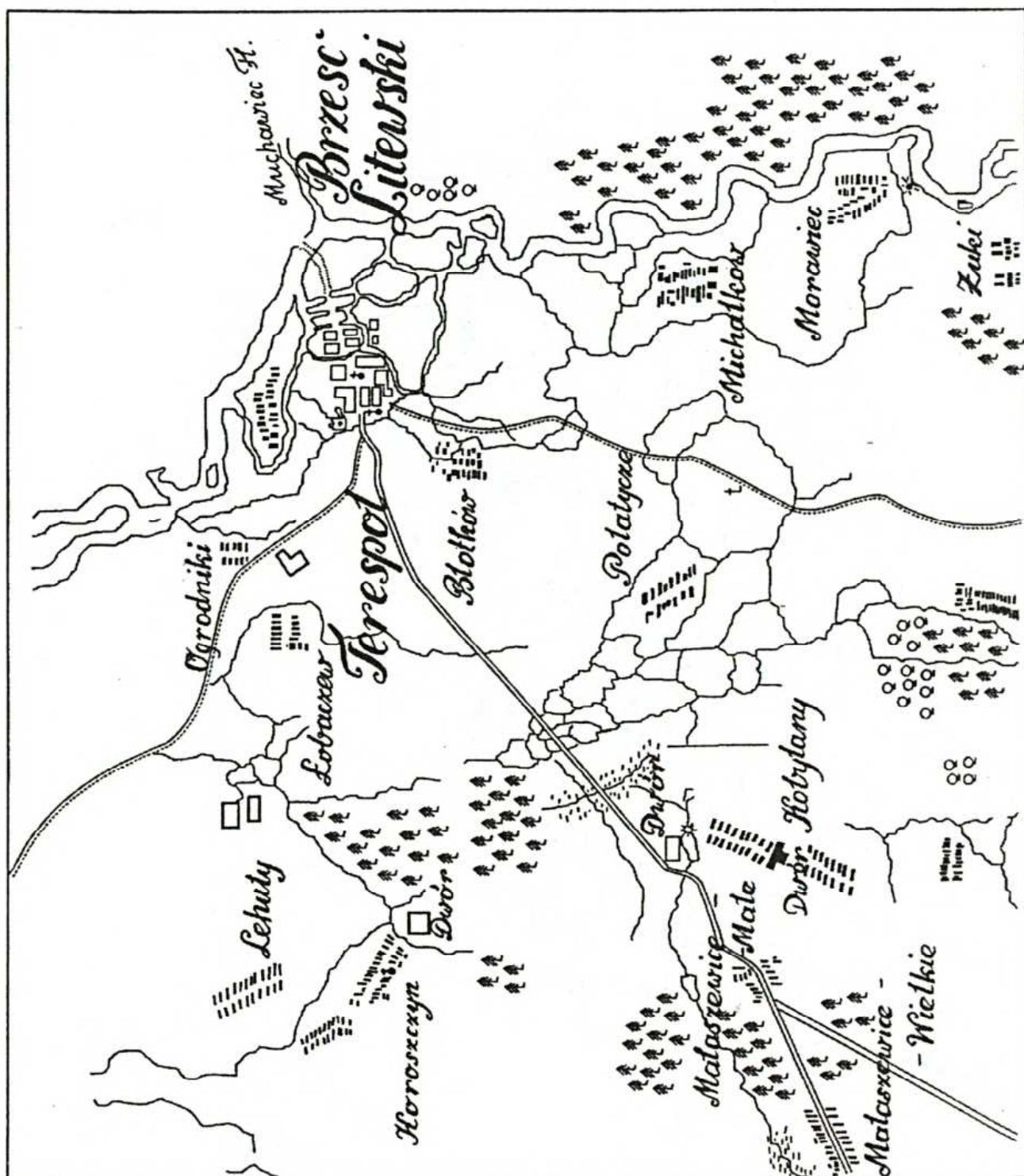
wg. Planu A. Sałackiego

Opr. Tadeusz Jawłoszek

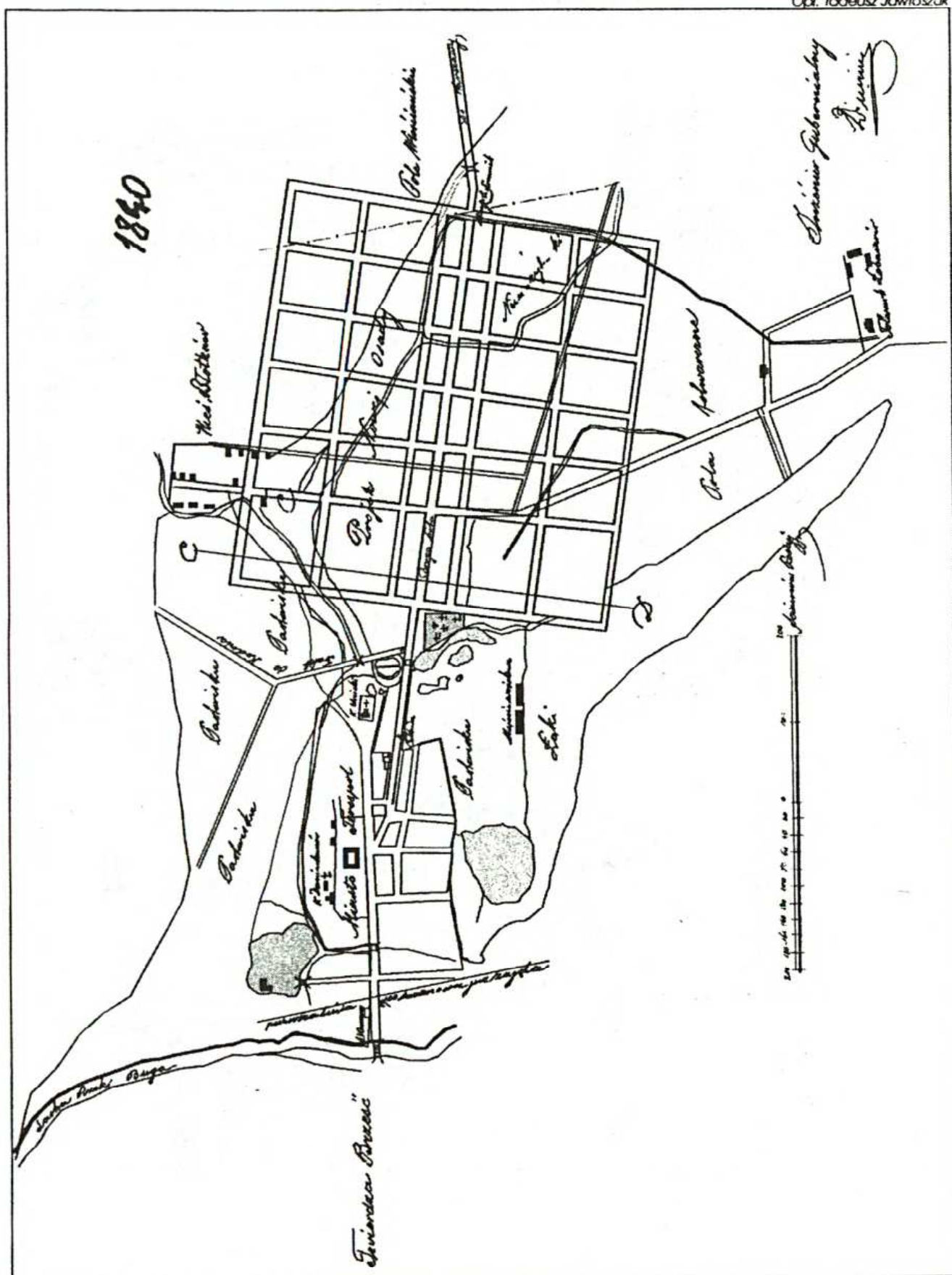

TERESPOL

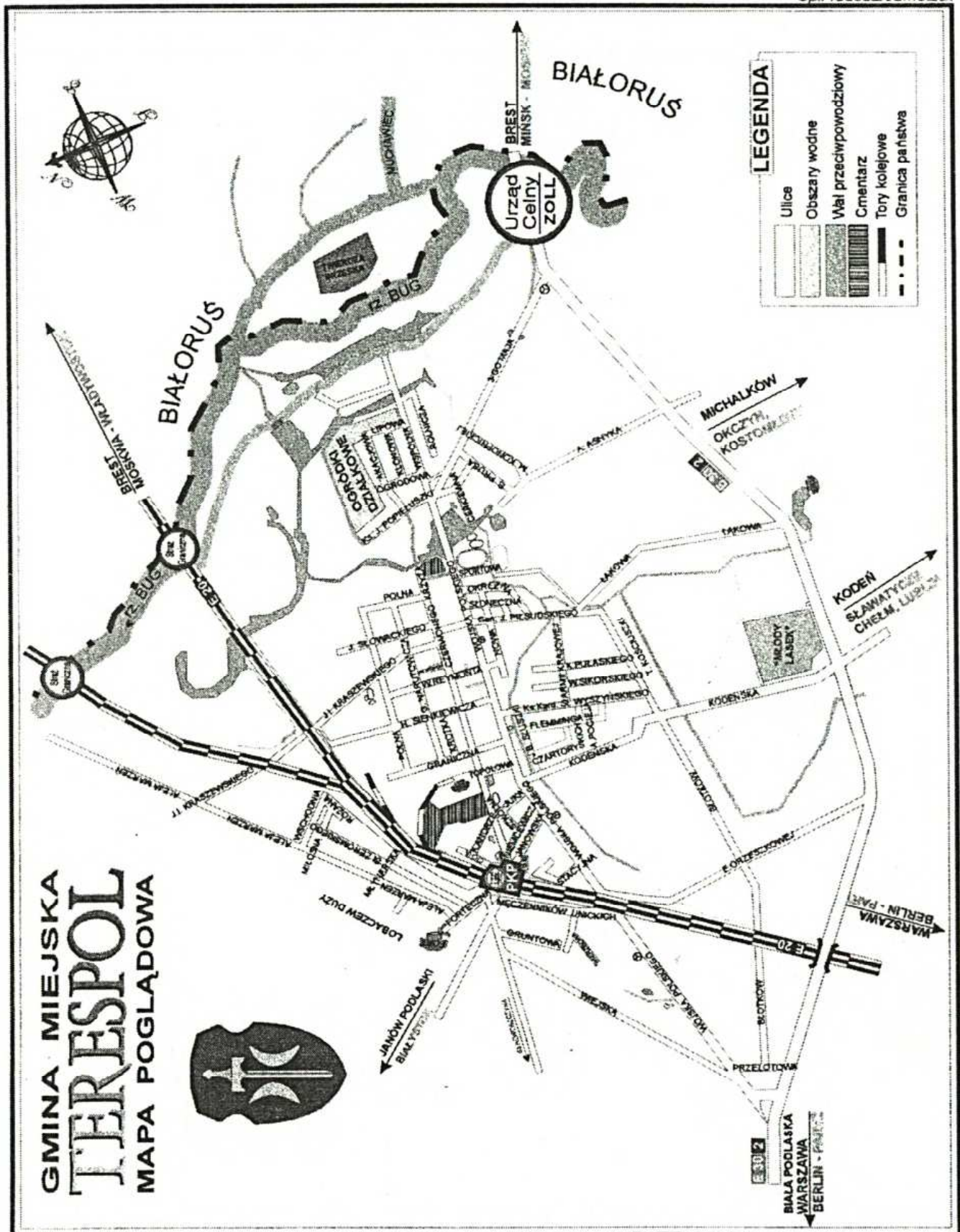
z I połowy XIX wieku
na planie Metzburga

Opr. Tadeusz Jawtośzuk

Opr. Tadeusz Jawtoszuk

Dawna bożnica żydowska.

Stary dworzec kolejowy.

Pomnik upamiętniający 300-lecie miasta.

Fot. A. Rymaszewski

Dawne getto żydowskie przy ul. Reymonta.

Fot. A. Rymaszewski

Fot. A. Rymaszewski

Hala sportowo-widowiskowa w budowie.

Fot. A. Rymaszewski

Pawilon handlowy.

Fot. A. Rymaszewski

Bank Państwowy PKO SA.

Fot. A. Rymaszewski

Pasaż handlowy.

Fot. A. Rymaszewski

Drewniana architektura przy ul. Czerwonego Krzyża.

Fot. A. Rymaszewski

Panorama miasta.

Fot. A. Rymaszewski

Panorama miasta.

Fot. A. Rymaszewski

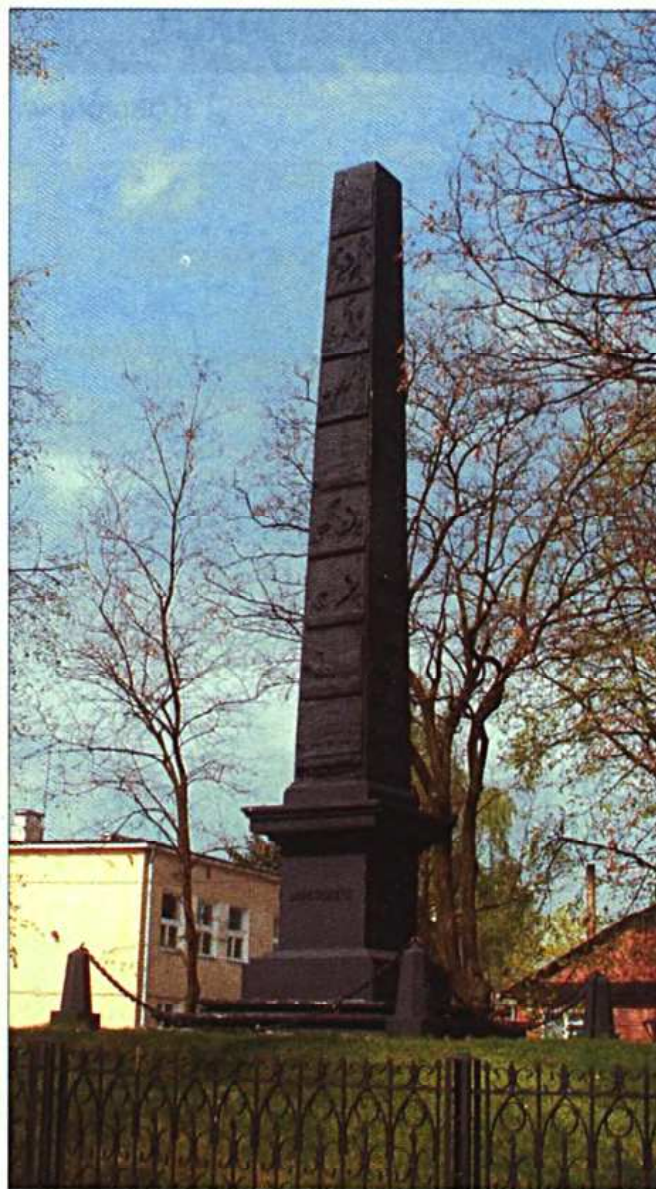
Urząd Miasta.

Fot. A. Rymaszewski

Przejście graniczne w Terespolu.

Fot. A. Rymaszewski

Pomnik drogowy z roku 1825.

Fot. A. Rymaszewski

Kościół pw. św. Trójcy.

Fot. A. Rymaszewski

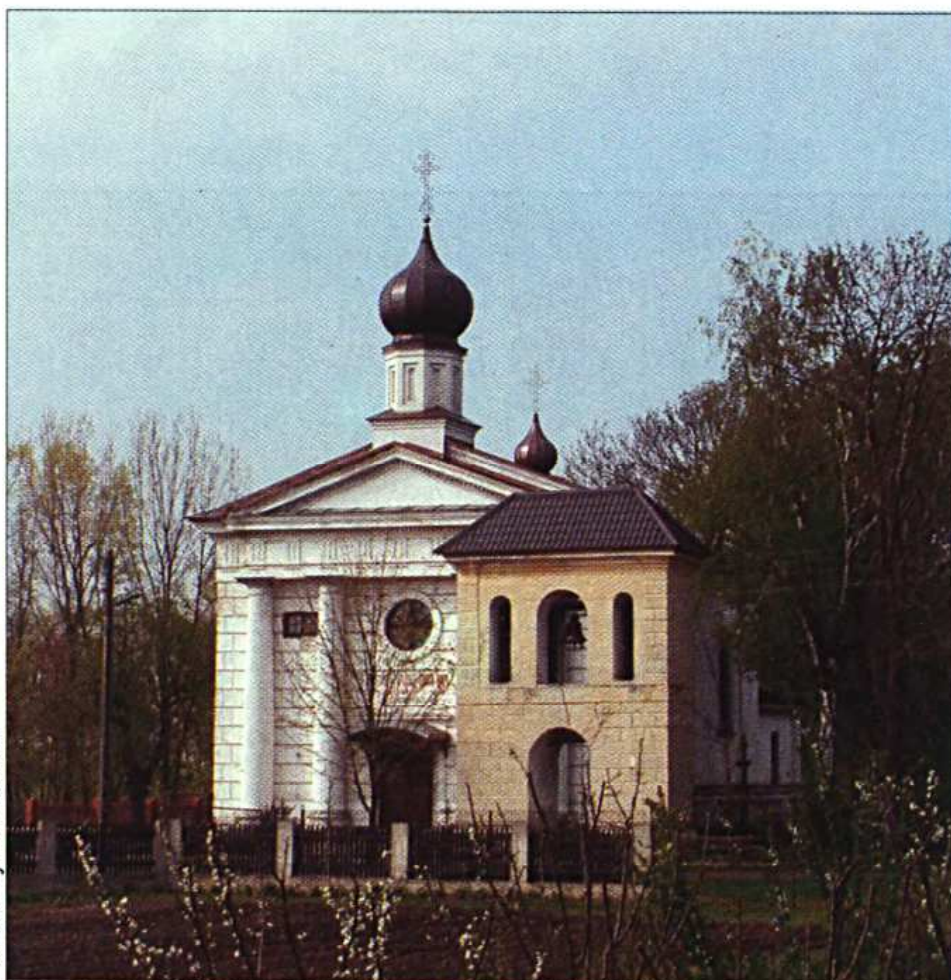
Kościół zielonoświątkowy.

Fot. A. Rymaszewski

Dworzec PKP.

Fot. A. Rymaszewski

Cerkiew pw. św. Jana Teologa z roku 1745.

Fot. A. Rymaszewski

Osiedle „Kodeńskie”.

Fot. A. Rymaszewski

Stara zabudowa przy ul. Wojska Polskiego.

Fot. A. Rymaszewski

Drewniana zabudowa przy ul. Czerwonego Krzyża.

Fot. A. Rymaszewski

„Belweder” - dawne koszary carskie.

IC
ter

ISBN 83-904298-7-X